DE NIEUWE STEM

11

MAANDBLAD VOOR CULTUUR EN POLITIEK
NEGENDE JAARGANG / NOVEMBER 1954

DE NIEUWE STEM, maandblad voor cultuur en politiek, verschijnt de 15e van iedere maand onder redactie van
voor Nederland: N. A. DONKERSLOOT / O. NOORDENBOS, secretaris / J. B. CHARLES / JAN ROMEIN / J. SUYS / VICTOR E. VAN VRIESLAND / W. F. WERTHEIM — *voor Vlaanderen:* MARNIX GIJSEN / KAREL JONCKHEERE / JULIEN KUYPERS — *voor Indonesië:* SOEJONO HADINOTO / SUNARIO KOLOPAKING / SOEDJATMOKO — *vertegenwoordiger voor Suriname en de Antillen:* LOU LICHTVELD.
Men wordt verzocht kopij enz. niet te zenden aan de redacteuren persoonlijk, maar aan het Secretariaat der redactie, O. Noordenbos, Kuinderstraat 25-III, Amsterdam-Z. Inzendingen worden alleen in behandeling genomen, wanneer de kopij getypt is, postzegels zijn bijgevoegd en het adres op de kopij zelf is vermeld.
Het abonnement loopt van 1 Januari tot 31 December en kost voor Nederland *f* 18.—, België frs 275.—, buitenland *f* 22.50 resp. frs 350.—. Voor leden der W.B.-Vereniging en studenten, ingeschreven aan een Nederlandse of Belgische Universiteit is de prijs *f* 15.— resp. frs 225.—. Losse nummers *f* 2.— resp. frs 30.—. Losse nummers buitenland *f* 2.50 resp. frs 40.—. Jaar-abonnement betaalbaar naar verkiezing per kwartaal of per jaar.

Uitgave: N.V. WERELDBIBLIOTHEEK

AMSTERDAM
Admiraal de Ruyterweg 545
Giro 1677

ANTWERPEN
Lange Koepoortstraat 2
Giro 316339

INHOUD

J. B. CHARLES: Het woord onder de griffel 577
SONJA PRINS: Weegschaal de aarde 587
JAN ROMEIN: De marge der mensenrechten 595
BASUKI GUNAWAN: Winarta (slot) 599
G. J. RESINK: Bali 614
A. ROMEIN-VERSCHOOR: Figuur en betekenis van Henriëtte Roland Holst—v. d. Schalk 616
G. MANNOURY: Een herinnering aan Henriëtte Roland Holst . . 627
Kort Bestek 634
Ex libris 639

J. B. Charles

HET WOORD ONDER DE GRIFFEL

„Het stond aan zijn schrijftafel
te schrijven op zijn lei.
Het woord onder de griffel
herkende ik, was van mij."

M. Nijhoff, Het kind en ik.

1. *De dichter en zijn getuige*

Spreken over poëzie is spreken over de relatie tussen een individuele dichter en zijn gemeenschap. Er materialiseert zich artistieke ontroering van deze dichter in het vers, maar waartoe brengt hij deze inhouden naar buiten?

Zijn zijn emoties groter dan die van anderen? Wellicht beleeft hij ze alleen bewuster. De dichters, die ik ken, zijn over het algemeen niet gevoeliger dan de boekhouders die ik ken. De dichter is wel vaak meer geborneerd en gewoonlijk egocentrischer, maar een oorspronkelijk dieper of rijker gevoelsleven behoeven wij hem niet toe te schrijven. Door het practiseren van de zelfwaarneming evenwel en door actief bezig te zijn in zijn kunst, kan de kunstenaar zich verder ontwikkelen dan anderen veelal doen.

Dit laatste lijkt venzelfsprekend, maar het mechanisme, dat op de egocentriciteit van de kunstenaar loopt, is misschien nog wat nader te beschouwen. Door zich sterk met zijn eigen artistieke emotionaliteit bezig te houden beperkt de dichter zich, sluit hij zich af. Deze afsluiting heeft pressie ten gevolge. Komt er nu terzake van zijn emoties een ogenblik van communicatie met de gemeenschap, dan zal deze door de compressie een uitslag, een kleine explosie kunnen worden. Deze ogenblikken van communicatie zijn noodzakelijk omdat de kunstenaar iemand is, die heviger dan normaal met zichzelf en tegelijk, derhalve, heviger met anderen bezig is. Hij houdt zich dus enerzijds zo sterk bezig met zijn artistieke emotionaliteit, dat die daardoor accumuleert. Anderzijds stijgt de pressie, waaruit hij zich bevrijdt door af te blazen, door van zijn inhoud naar buiten te werpen.

In den beginne was het ritme, zegt de anthropoloog. Hij heeft niet helemaal gelijk. In den beginne was de beklemming. Het is niet helemaal juist, deernis met de arme dichter te hebben ter zake van

deze beklemming, al is zij er een ten dode. Er leeft de bittere lust van zelfkwelling in; hij zoekt zijn druk zelf. Hij plaagt zich door zich te verdiepen in zijn emoties evenzeer, als hij zich daarin verheugt; de benardheid die niet uit kan blijven is essentieel voor het geluksgevoel dat daar het antwoord weer op zijn kan.

De kunstenaar is een claustrofoob die met zijn zwakheid, de angst voor de beklemming, speelt. Die pas leeft, als hij zich in zijn zwakheid op de proef stelt maar die slechts kan blijven leven, als hij zich telkensweer bevrijdt. Vanzelfsprekend slaagt die zelfbevrijding alleen, als hij haar kan beleven aan wat onvrij is. Alles wat zich vrij maakt zet zich af op wat vast blijft. Er moet weerstand zijn, waaraan de mens zijn geestelijke vrijheid beleven kan. Er zijn getuigen nodig, die hem van zijn bevrijding overtuigen, hij brengt „angst" naar buiten, maar er moet iemand zijn, die hij deze aan kan doen.

Zoals de beeldende kunstenaar naar iemand toe tekent, iemand een teken geeft, dat is iemand zijn lot aanzegt, wenst ook de dichter te induceren. Hij heeft behoefte aan iemand, die hij strelen wil of kwetsen moet, hij wil een medeplichtige, een getuige-medeplichtige; iemand die een deel van zijn spanning van hem overneemt, die zich de artistieke emotie laat aandoen.

De dichter moet dus, te zijnen eigenen behoeve, iets aan de man brengen. Dat moet hij daartoe fixeren en een houdbare vorm geven. Vestdijk zegt in *De glanzende kiemcel* (blz. 27 e.v.) dat de poëzie zich onderscheidt van het proza door haar geconcentreerdheid en haar (wat hij noemt: weerbare) isolatie. Is het eerste juist? Zou men uit „proza" door uitdamping of een ander concentratieproces „poëzie" kunnen stoken? Geenszins. Althans één kenmerk kan bij poëzie worden vastgesteld, namelijk dat zij als poëzie moet zijn ontstaan.

Vestdijk verklaart niet, welke de functie van deze concentratie is. Zij zal moeilijk slechts daarin kunnen bestaan, dat zij de poëzie afzondert van het proza. Die functie strekt tot de bedoelde overbrenging. De definitie van de artistieke vorm is: de manier, waarop de artistieke ontroering tot mededeling wordt en in de gemeenschap gebracht. Het is niet makkelijk iemand met een handvol losse sneeuw te raken, maar als er een sneeuwbal van gekneed is zal het kunnen. De vorm is als het ware de verpakking van een artikel dat bezorgd moet worden, de loopjongen, die de weg moet weten naar mevrouw *A* en cliënt *B*. Mevrouw *A* en meneer *B* worden dringend uitgenodigd tot zich te nemen, dat, waarvan wij ons hebben ontdaan. Pas als zij dit doen, zijn wij goed bevrijd.

De beklemdheid gaf lust en de bevrijding deed dat ook. Die druk wordt overgedaan, ook die bevrijdheid. Dit nu is het merkwaardige van het lezen van een gedicht, dat men als lezer alles in énen krijgt. Dat hele proces, dat zich bij de dichter minstens gedurende enige uren, soms gedurende aanzienlijk langere tijd afspeelde, concentreert zich tot de ogenblikken waarin de lezer, staande bij zijn kast, bladerende bij de boekverkoper, een gedicht leest. Doch, in zoverre is dit niet juist, dat het gedicht hem, als het hem geraakt heeft, bij blijft. De dichter mag het kwijt zijn, de consument zit ermee, kan er zijn hele leven mee blijven zitten. Maar in één ding onderscheidt hij zich van de man die het gedicht schreef; hij ervaart elk ogenblik dat hij er mee zit de beklemming en de bevrijding gelijktijdig. Hij gevoelt zich in dit gedicht met lustgevoel bedrukt en bevrijd. Daarom reageert hij in de ogen van de poëzie-vreemde zo merkwaardig en kan hij, als hij een vers van Bloem leest, dat nu niet direct werd geschreven om aesthetische ontroering op te wekken, niettemin verheugd uitroepen: hoe prachtig!

Bij die overbrenging speelt het ritme een zeer belangrijke, zo niet de belangrijkste rol. In den beginne was het ritme, zei men, en ik sprak dit hiervoor tegen en zei dat in den beginne de beklemming was. Ik verloochen het enige regels hiervoor gezegde echter meteen, en gaarne. Beklemming veronderstelt een beginsel van leven en in den beginne is in zoverre het ritme, dat alles wat leeft daaruit en daarmede ontstaan is. De schepping is een commando en een antwoord, het geschapene klopt en hijgt, zodra dit ritme verstomt is daar de dood terug. Hetgeen *Van der Leeuw* zegt van de dans kan men reeds van het ritme zeggen: het „is de uiting van alle aandoeningen, van de laagste tot de hoogste" het „begeleidt en stimuleert alle levensfuncties, van de jacht en de landbouw tot de oorlog en de vruchtbaarheid en van de liefde tot het sterven". Het ritme ontbindt de doodsbeklemming. De geboorte vindt plaats in een repetitie van barensweeën. De dichter bevrijdt zich zelf in een ritme.

Tegelijk is dit ritme het middel waardoor hij overbrengt. Hij is immers pas vrij, als hij overdraagt. Ritme nu nodigt uit tot responsie. Ritme is beweging en brengt in beweging. Poëzie wordt overgebracht in een estafette: de dichter begint, maar de ontvanger van de stok trippelt al een eindje mee vóórdat hij iets overneemt.

Maar de kunstenaar bevrijdt zich niet slechts in het ritme van de creatie en hij draagt niet alleen door het ritme over, het ritme strekt nog tot meer.

Behalve dat de vertaalde, in taal verwezenlijkte emotie de consu-

ment gaaf moet kunnen bereiken, moet hij zich deze zending ook toe-eigenen, *sich zu leiben,* zich in-lijven. Nodig voor de overbrenging was concentratie van de stof, maar de geconcentreerdheid maakt de stof moeilijk verslindbaar en verteerbaar. Behalve nu, zoals gezegd voor de partus en voor de overbrenging, is het ritme dienstig voor de Verstückelung waarmee wij onze geconcentreerde stof geschikt maken voor de inname welke de overname geheel voltrekt. Wij hakken de stof door het metrum. Zo gaat hij er gemakkelijker in!

Behalve dat de stof moet worden overgebracht en ingenomen, moet hij bij de consument worden geconserveerd. Het is nodig, dat deze vasthoudt, wat hem aangedaan is, zij het, om het op zijn beurt verder uit te zenden. Hij moet de boodschap memoriseren.

De belangrijkste voorwaarden nu voor totstandkoming van de mnemische werking is de herhaling (Vgl. William Stern, *Allgemeine Psychologie,* blz. 260). Het grondprincipe van de mneme is dat, wat eenmaal gesteld is, aanzijn te doen houden door het te repeteren. De repetitie is verduurzamings-magie. De hele poëtische techniek is magie tot vereeuwiging. Het rijm heeft geen andere dan een ritmische functie. Het metrum in de regel en de rijmvragen en -antwoorden aan de einden der regels, in de strofe, maken de strofe duurzaam, laten hem makkelijk onthouden worden, opzeggen en toe-zeggen, overbrengen, aannemen en wederom, bij de ontvanger, conserveren.

De voornaamste functie van de gebruikelijke versvormen is een mnemotechnische.

2. *Gymnasiale en vrij-beeldende poëzie*

Maar het is niet langer mogelijk om over gebruikelijke versvormen te spreken! De hierboven geleverde analyse zal men, wellicht met vragen of bezwaren, wel willen aanvaarden nopens de conventionele poëzie, doch geenszins ten aanzien van enkele soorten moderne poëzie.

In het hierna volgende zal ik de verschillende soorten hedendaagse Nederlandse poëzie grof verdelen in, wat ik zal noemen, *gymnasiale* en *vrij-beeldende* poëzie. Daarbij zal ik mij nauwelijks inlaten met hetgeen de litterair-historici zouden kunnen mededelen over de ascendentie, in Vlaanderen en Nederland, van onze modernste poëzie, en in het geheel niet met hetgeen ijverige onderzoekers graag vertellen over de „gesitueerdheid" van deze poëzie in de overige Europese letterkunde.

Wat ik gymnasiale poëzie noem vertoont de volgende kenmerken.

Zij bepaalt zich, ten eerste, tot een zekere voorstelling-vooraf. Die voorstelling kan een meer of minder zakelijk object hebben, het kan ook een sentiment zijn. Zij betracht, ten tweede, een bepaalde beheersing in de poëtische behandeling van dat onderwerp, die voorstelling; dat wil zeggen, dat ook de vorm in welke deze behandeling geleid wordt vooraf reeds bestaat.

In zoverre is deze soort dichtkunst conventioneel, dat deze dichters voldoen aan de conventionele voorstelling die de gemeenschap van hen heeft. De gemeenschap stelt zich niet anders voor, dan dat de dichter een door haar navolgbare voorstelling realiseert in een aan hem bekende vorm. Deze dichter, ook al mag hij *poète maudit* zijn, belijdt binding aan zijn gemeenschap. Hij toont deel te hebben aan de voorstellingswereld van de gemeenschap in welke hij leeft, al zou hij zich niet aan haar smaak of ethiek onderwerpen. Zijn „onderwerp" kan zijn christelijk, amoureus, puur aesthetisch of een cynisme, maar er is een „gegeven", en zo wil het zijn lezer.

Deze dichter belijdt ook gemeenschapszin (al zou hij die gemeenschap slechts willen beledigen) door zich te bedienen van de in die gemeenschap gebezigde uitdrukkingsmiddelen. In zoverre onderwerpt hij zich in zijn navrantste verzen zelfs aan de heersende smaak of mode.

Het meest kenmerkende van de gymnasiale poëzie is, dat er een a priori bestaat van vorm en een opdracht, een begin van het te dichten onderwerp. Anders gezegd: De belangrijkste eigenschap van gymnasiale poëzie is een zekere twee-fasigheid; een object, een strekking valt de dichter in, althans een beginsel, een kiem daarvan, waarop de kiem in een vorm gezet wordt om daarin tot een gedicht te groeien. Beide elementen kunnen soms zo mooi convergeren in het gedicht, dat de oorspronkelijke gescheidenheid der a priori's opgelost is, en ook kan het tijdsverschil tussen de fase der conceptie en die der verwerking zo minimaal zijn, dat het de schijn heeft, dat het gedicht rechtstreeks wordt neergeschreven. Niettemin blijft deze gescheidenheid altijd terug te vinden.

Vrij-beeldende poëzie daarentegen kent geen of slechts een gering a priori.

Er staat niet van te voren een voorstelling vast en er is geen vorm die klaar ligt. In het gunstigste geval staat meesterschap over de materie waarin men zich wil gaan uitdrukken vast, en inspiratie. Meer is er niet. Geen model dat geportretteerd wordt, geduid, ontleed, doorschouwd; helemaal geen model, alleen een kunstenaar die bezig is. Als

het genoeg is en hij treedt terug, dan mag het publiek zeggen: kijk, daar is *hij* aan de gang geweest. Meer is niet nodig dan het afgrijzen of de bewondering in dit herkennen. In deze creatie beoordelen wij dus niet in de eerste plaats een betrekking tussen opdracht en resultaat, maar het creëren zelf; als het resultaat ons bevalt, betekent dat, dat wij erkennen, dat de kunstenaar goed aan de gang was.

Ik noem deze poëzie vrij-beeldend. Ik kan deze aanduiding gebruiken, als de nadruk op de vrijheid valt en men van het beelden niet „uitbeelden" maakt. Op het ogenblik dat de pen op papier komt is er nog geen onderwerp dat „verbeeld" moet worden. Men kan deze poëzie ook experimenteel noemen, maar dan moet men eerst *het misverstand over* dusgenoemde *experimentele kunst* oplossen. Dit experiment is geen proefneming met een uitgesteld doel. Zij, die het begrip misverstaan, zeggen verstoord: bespaar ons uw laboratorium-experimenten, wacht tot u gevonden hebt wat u zoekt en toon ons dat. Neen, het experiment is hier de realisatie van iets wat nog niet „bedacht" was en waarvoor nog geen vorm werd gereed gehouden, het experiment is dat, wat de pen op het papier doet. Is het experiment geslaagd, dan is dat niet ten behoeve van wat nu gemaakt zou kunnen worden, maar er is zelf reeds iets gedaan. De dichter heeft gecreëerd.

Om te kunnen creëren, voor het „aan de gang zijn" van de kunstenaar, is zijn inspiratie niet de enige voorwaarde. Zij is in het creatieproces een element, dat niet weggedacht kan worden zonder ook de creatie te doen verdwijnen. Maar er is nog een onmisbaar element: de capaciteit om zich uit te drukken en van zijn inspiratie mededeling te doen. Deze capaciteit bestaat op de basis van een groot en gevarieerd materiaal aan artistieke voorstellingen bij de kunstenaar. De vrij-beeldende schilder bijvoorbeeld doet niet maar wat met verf als hij „aan de gang is", want hij beschikt over vorm-, verhoudings- en kleur-voorstellingen; hij kent zijn palet door en door en hij weet wat hij met zijn materiaal doet. Op dezelfde manier kent de componist zijn registers en zijn klanken als deze gaat improviseren kan hij dat niet anders dan op de basis van zijn muzikale voorstellingswereld. Evenals de musicus en de schilder is de experimentele dichter in zijn vrijheid beperkt door een wetmatigheid, die zegt, dat dit wel kan en dat niet.

In zekere zin is er dus wel een a priori, ook bij de voorstellingsloze kunst. De wetmatigheid daarvan zou misschien te ontdekken zijn en uit te schrijven. Het nadeel daarvan zou een verlies aan spontaneïteit bij de kunstenaar kunnen betekenen. Hij zou geraffineerd kunnen worden, terwijl hij nu nog met zijn materiaal mag spelen. Ik mag de vrij-

beeldende schilder misschien weer gebruiken, om door hem visueel te maken hoe het bij de vrij-beeldende dichter is. Zijn formeel ongebonden spel maakt, dat van deze soort schilderkunst belangrijk meer niet slaagt dan van de reproducerende. Het feit van een opdracht van buiten, van een voorstelling aan welke voldaan moet worden, betekent een grote steun voor de schilder — het maken van gelijkende portretten kan bijna iedereen leren, die zich jarenlange oefening wil getroosten. Tegenover dat geringer percentage mislukkingen in het laatste geval staat echter een belangrijk voordeel. Daar immers, waar in de kunst een techniek bestaat die men onder de knie kan krijgen, zal de kunstenaar geneigd zijn plannen te ontwerpen en zich opdrachten te zoeken waardoor hij zich mede onderwerpt aan andere machten dan de macht die primair moet blijven: die van zijn artistieke aandrang.

Spraken wij daareven over het misverstand inzake het litteraire experiment, thans moet *het misverstand omtrent de techniek* worden genoemd. In alle kunsten moet de techniek a posteriori worden gewaardeerd. Het is fout, techniek naar een a priori te keuren. Het is onzin, te zeggen dat dit of dat werkstuk wel goed is, maar om deze of gene reden toch technisch zwak. Het is kortweg zo: inzoverre de artistieke emotie met succes werd overgedragen, wàs de techniek goed.

In plaats van a priorisch een techniek onder de knie te hebben kan men beter technisch vermogen bezitten. Hier introduceer ik een verschil tussen techniek en technisch vermogen. Zowel bij de vorming van techniek als van technisch vermogen speelt de empirie een rol, maar het verschil is, dat het laatste ook de elementen inhoudt, welke niet verworven kunnen worden, zoals het kleurgevoel, voor de schilder even belangrijk als het gehoor voor de componist. Kunnen pianospelen is een quaestie van techniek. Men kan een aap leren pianospelen. Kunnen musiceren is een quaestie van technisch vermogen. Men kan een aap niet leren musiceren. Technisch vermogen sluit elementen zowel van het talent als van het genie in. Iemand nu met zulk technisch vermogen en inspiratie kan creëren.

3. *Een nieuwe woordkunst: lees-poëzie*

Met het bovenstaande is over het belangrijkste verschil tussen de conventionele en de vrije dichtvorm nog niets gezegd. Daarvoor moeten wij weer terug naar de verhouding van *de dichter en zijn getuige.* Zoals gemeenschap een voorwaarde is voor waarlijk menselijk bestaan

(Robinson Crusoë is alleen zoölogisch nog een mens) zo is zijn „getuige" voorwaarde voor het functionneren van de dichter. Ongeopenbaarde, niet medegedeelde dat is maatschappelijk ongeboren poëzie is verbeelding, eventueel reeds chemie, papier en inkt, maar nog geen poëzie. Hoe vindt de moderne poëzie haar getuigen, haar medeplichtigen, haar slachtoffers, zonder de middelen van concentratie en ritme, in de hierboven uiteengezette functies? Hoe wordt de vrijbeeldende poëzie hem, die hiervoor enkele keren de consument genoemd werd, „aangedaan"?

Vooropgesteld moet worden, dat vrijbeeldende kunst moeilijker te waarderen is dan conventionele kunst. De consument namelijk, die op de hoogte kan zijn van een plan èn vertrouwd is met de procédees, vertrouwt zich beter een oordeel over het resultaat toe, dan wanneer plan en resultaat bedoelen samen te vallen. Maar in experimentele kunst *is* er geen plan, geen voorstelling die op executie wacht. Er is alleen de actualiteit van het creatief bezig zijn. Derhalve moet hij min of meer vertrouwd zijn met de zijnswijze van een scheppende persoonlijkheid, om diens creatie te kunnen beoordelen. Zo worden de eisen, aan de passieve kunstenaar, consument, gesteld, hoog. Men kan ze als volgt priciseren:

De consument moet zelf meer technisch vermogen bezitten om te kunnen volgen wat zijn meester doet, wat deze voor hem doet en hem voordoet. Hij moet meer kunnen, dan controleren of een conterfeitsel geslaagd, of aan een voorstelling of stemming adaequaat uitdrukking gegeven is, hij moet ook zelf over materiaal van artistieke voorstellingen beschikken. Moet de consument reeds dichter bij de actieve vrije kunstenaar staan, omdat van hem een althans soortgelijk technisch vermogen geëist wordt, het feit dat er geen plan is, waarvan de tenuitvoerlegging gecontroleerd kan worden, maar een geïnspireerd man, die met zijn technisch vermogen „aan de gang" is, waarin men moet willen trachten zich te verplaatsen, maakt de persoonlijke betrekking van de consument tot de artist bij de experimentele kunst ook nog belangrijker.

De lezer van de moderne vrijbeeldende poëzie is met deze poëzie hoogst actueel bezig. Hij laat zich haar niet voorlezen of declameren. Hij neemt de werkzaamheid van de dichter in alle actualiteit over: hij leest er uit. Naar de oorspronkelijke betekenis van het latijnse *legere* en het gothische *lisan* = plukken, verzamelen. Hij zal de ene „strofe" aanvaarden en de andere verfoeien; hij mag ook midden in het werk beginnen te lezen. En mee daartoe is er die kleine eigenaardigheid

waar iedere verontwaardigde beoordelaar over valt, dat er geen leestekens in deze poëzie staan. Wel, leestekens zijn er à discrétion voor hem die zich met deze poëzie bezig houdt. Het staat hem, de lezer, vrij ze te plaatsen naar zijn wijze van leven.

In het bovenstaande mag zijn aangetoond een wezenlijk verschil tussen twee hedendaagse soorten poëzie. Duidelijk moge zijn geworden, dat zich meer afspeelde dan een technische revolutie; dat een nieuwe wijze van het lezen van poëzie werd ontdekt, en er nieuwe poëzie mogelijk werd, een hoogst existentiële. Deze ontdekking is inderdaad een ontdekking, niet de uitvinding van een kunstje, anders zou de nieuwe poëzie ook niet zo snel om zich heengegrepen hebben. Het ontstaan van de lees-woordkunsten is een zaak van ontwikkeling. De historie ervan is goed te volgen.

De eerste woordkunst werd mondeling overgeleverd en gememoriseerd. Zodra het schrift voldoende ontwikkeld is om de taak van overbrengen te vervullen worden daarin de kronieken en andere mededelingen „over lange afstand" opgeschreven. Slechts voor zover er bizondere emotie aan kleeft krijgt de mededeling, welke overigens bijv. in epiek eenzelfde inhoud kan hebben als de kronieken der clercken, de memorisatievorm, de toe-spreek-, de declameertrant, wordt zij geconcentreerd, krijgt zij de nodige dichtheid, wordt zij een gedicht. En de spreek- en de memorisatie-woordkunst vindt haar hoogtepunt in de dramatiek.

Het voortbestaan van het conventionele gedicht wordt zo mee bepaald door iets dat schijnbaar zo irrelevant is, als het veelvuldig wel en niet kunnen lezen van een volk. Nietemin is het zo. Zodra het schrijven en lezen gemeen goed wordt en de techniek niet langer noodzakelijk mnemotechniek is tot het overnemen-om-te-behouden van mededelingen, krijgt het gedicht een nieuw karakter. Dat van luxeartikel. Het is daarom niet te verwonderen, dat juist in de tijd waarin de boekdrukkunst tot een nationaal gebruik is geworden, het lezen snel om zich heengrijpt en het gedicht zijn oorspronkelijke functie kan verliezen, aan deze poëzie-mutant een overdaad van vormmogelijkheden uitbot. En er is in dit verband meer om op te wijzen, dan op de uitbundige poëzie-vormen van de 16e—18e eeuw. Er is het feit, dat pas een lezend volk aan de moderne roman toe is. De ontdekking van de roman is in principe niet meer (en minder) dan de ontdekking van het *leesboek.* Nadat de mensen zich voornamelijk verdiept hadden in en geëmotioneerd hadden met de gevoelens en problemen die zij door de geest gemeen hebben, door naar strofen te luiste-

ren en dialogen aan te horen, konden zij romans lezen. Belangrijk was ook, dat het lezen een strikt persoonlijke bezigheid is en het past in de ontwikkeling der dingen, dat bedoeld zich verdiepen en emotioneren in plaats van met de menigte in het theater, nu liever geschiedt in de afzondering met de romanbrief of het verhaal.

(Wordt vervolgd)

WEEGSCHAAL DE AARDE

1

reeruggen goud tussen donker
zien is een orgel
diepblauw en rood groene en gouden klanken
en je gaat met je hand onwerkzaam
van het bos naar het water
de heldere wereld
een zachte vin kust de franje
op stengels wiegend
en de schitterende kiezel
glad als het woord in de mond
je mond gesloten
je hand onwerkzaam

kijk in de put van je adem
de stroom in de diepte van de aarde
(het is gevaarlijk
een touw kan breken de hersens
tuin van verspreide cellen)
adem een weegschaal
dalend en stijgend
rustige zee van het leven
ik ken je ik meet je
ik hou van de warme wind om mijn schouders

lucht van stro
en het kaf dwarrelend
door de open deur het geluid van de motor
warme stapels warme balen
warm stof in je longen
nee ga terug verder terug
voorzichtig
je vingers tastend

langs de omheining
voetje voor voetje
onzichtbare drempel
elk kind moet verkennen
de vleugels van vlinders de blauwe verte
de werking van dromen
ik ken je ik meet je
mijn hart mijn vlinders
een zachte ochtend
hoog was het gras
je ogen zwijgend
kom nader
ik ken je hier was de drempel
jij was een deel van de aarde
mijn vlinders mijn vreugde

verkennen is zwerven
verkennen is meten
je staat rug tegen schouders
handen vol kralen seconden
zonder te tellen
ja jouw rug en de ander
buigzame halmen
dauw op de bladen
groeizame nachten
als een onderzeeboot verken je de zeeën
als een meeuw leer je vliegen

2

de stad heeft zijn woning
voor ieder ander
de stad bij avond
elke straatsteen een deksel
brokkelig drijfzand
glooiende krater
verkennen een afgrond
met duistere wanden
verkennen is pijnlijk
flakkerend dwaallicht achter de lampen
laat mijn kind vrijuit gaan

op het frederiksplein was een schutting
voor het verbrande paleis van volksvlijt
ik keek naar de gedachte voor het eerst
haar mond een carillon
haar blonde haren verbaasd
wij liepen samen
eiland in de regen zoveel grijze gezichten
maar mijn mond gesloten
ik stond voor een fabriek met jongens en meisjes
zonder te praten
waar was zij de rijpe
gedachte
ik was verf op een doek
de hollandse school
de kleine boomstronk

liefde een broeder
een arme broeder een doveman
je danste met steen aan je voeten
een molensteen gebonden steeds zwaarder
ik ken je de helft
de helft danst nog zo
laat mijn kind vrijuit gaan
ach was je zelf maar beter
liefde een stokroos
met verschrompelde bladeren
een van de velen
een bos van stengels
dicht op elkaar ik drong door
en het woord stond open

het woord is gedachte
geen verlatenheid in gedachte
geen wees geen ontheemde
ik trad binnen
de grote kring ik nam deel
aan hun vreugde
een vrije plek de gedachte
het licht en de wolken

de stad vol kleuren
zwart en wit en daartussen
rechte hoeken en cirkels
zuivere reeksen

hollandse school nieuwe tijd
saks gorter imperialisme
delfts blauw de gedachte
de gedachte een graanschuur
en ik met mijn broeder
ik keek en was ernstig
vol ernst zonder woorden

nee geel op de grond warm en bruin
een bij kruipend
een klein huis maar het stond open
een vleugel nog niet gedroogd
trillend met het geluid van de wolken
een bol die ontkiemt wortels in een glas water
en het zaad het rijke zaad ik zag het
het was leven zonder einde
dierbaarder dan het leven
droom een plant met vruchten
een handvol
een boomgaard
kastanje barstend van leven
warmrood in de zon

3

is het waar dat het kind
ouder is dan de mensen
het is alleen
een stuk van jezelf meer niet
je bent zelf groter
je adem is groter je geduld
de schoonheid van het huis
de zon in het water
zijn stem geluiden trippelen om je heen
zijn hand zijn mond zijn stem

ribbels van de zee op het strand
dunne schelpen
onmetelijke ruimte
jij voedt hem
hij kijkt je aan
hij slaapt in je armen

je krijgt twee harten
en elk hart bloedend

radio in een auto
tussen motor en wind plotseling een stem
eigen stem vertrouwd het verhaal
van verdriet
een moeder rouwt
en ik zelf verminkt
mijn jongste waar is zij
verlangen een kloppende wond
ik word geslagen
jarenlang
ik schreeuw uit mijn land
verminkte bloedeloze
ik sta in de steppe
mijn wrekende schaduw
op het schavot onder galgen
in het voorportaal van de oven
mijn kinderen mijn verwanten
mijn land Europa

blauwzwarte scheur in de nacht
ik zie in de wolken nog steeds
boven ons walkuren
de muzikanten spelen elke dag
als de kolonne voorbijgaat
ik word geslagen
levend vlees dunne aderen zachte huid
een zweep lachende mond
lachend
ik tel mijn kinderen
ik roep om wraak

ik dwaal over de dodenvelden
rusteloos en mijn stem
mijn stem ken ik niet
nooit meer te kennen

de verdroogde bron het terugzien
heldendom in de weegschaal
gooi de onderscheiding
in het gezicht van de generaal
wat moet hij
wie begrijpt het
o god het verzet die ook nog
arme schlemiel
ons land een ballonnetje
een proefballonnetje
om te zoenen
wie nu nog brutaal is
de communisten buiten ons volk
niets mee te maken
niet nodig niet nodig

ik keer terug naar mijzelf
een turflaag droog en veerkrachtig
pas op brandgevaar
een oude leraar op zijn vroegere standpunt
vriendschap het gesprek aan tafel
de rustige adem
liefde een landschap met grote hemel
vrouw zonder leeftijd
al je kinderen tezamen
jouw rustige adem van de golfstroom
strijkt over gewassen

4

zie de vlakte waarop wij staan
een kudde schapen golft als zwart schuim van de helling
rode en zwarte ijszee stille oceaan
aarde een eiland

aarde een weegschaal
grote rivier kronkelt door oerwoud
ook onder de woestijn is water
water en lucht en de aarde tussen hun vingers
aarde een bol moederaarde
kindaarde kleurig glas en een schaapje daarbinnen
zie de vlakte waarop wij staan
een hoge galg een weegschaal
niemand geblinddoekt
kruispunt van wegen
ik ken je ik meet je
ik ben een hond die werd geslagen
oorlog de zweep de atoombom

en weer zie ik de lachende mond van de domkop
die zelf zal vergaan
ik zie de laars de glimmende laars
de handboei
ik zie het schamele brood
de barakken
de strijders
ik zie de bloeiende tuin de kolchos
wij hielden van elkaar wij waren vrienden
ik zie alle kleuren
de bonte stad en de weide
de meeuw en de havik
hoop verdort als gras
het glas is geledigd

tweesprong van wegen
grote vernietiging of het grote leven
aarde een handbal
en de handen de handen

zij komen terug
zij komen terug
de graven gaan open
vriend mijn vriend zover zijn wij gekomen
dit ogenblik
de naald voorbij de wijzerplaat

het vliegtuig buiten de dampkring
vriend mijn vriend jij ziet het niet
jouw ogen zijn gesloten
jouw hand onwerkzaam

zwart schuim komt de helling af
zie de vlakte waarop wij staan
zie de vlakte waarop wij staan

Mei 1954

Jan Romein

DE MARGE DER MENSENRECHTEN

De ouderen onder U zullen zich herinneren, en de jongeren toch weleens gehoord hebben van die reeks processen op het eind der vorige eeuw in Frankrijk gevoerd, die in de geschiedenis als de Dreyfus-affaire geboekt staat. Het is intussen niet over deze zaak als zodanig dat ik hier handelen wilde. Zij is mij slechts het uitgangspunt voor de behandeling van een vraagstuk, even actueel als de affaire zelf historie is. En wel dit vraagstuk: hoe zou een soortgelijk proces in onze tegenwoordige wereld verlopen? Bestaat er nog de kans, dat, zoals in het geval van de Joodse kapitein, die ten onrechte van landverraad beschuldigd was, het recht uiteindelijk toch zou triomferen? Triomferen, dank zij het beledigd rechtsgevoel van enkelen, die er tenslotte in slaagden, de hele wereld voor de zaak der onschuld te interesseren; de hele wereld mee te krijgen in de strijd voor het recht van één opzichzelf niet eens sympathiek individu! Er zijn in de geschiedenis der 20ste eeuw, — helaas moet men zeggen — gegevens genoeg voor een beantwoording dier vraag.

Wie weleens over geschiedenis in het algemeen heeft nagedacht zal tot de erkenning gekomen zijn, dat zij o.a. een voortdurend mengsel is van algemene en bizondere factoren. Het algemene in de zaak-Dreyfus behoeft, geloof ik, weinig toelichting. Het is de steeds terugkerende, zij het steeds wisselende spanning tussen macht en recht, overal daar waar van politiek sprake is: de objectieve noodzaak misschien, de subjectieve bereidheid zeker van de macht om het recht op te offeren aan het behoud van de macht. Het zelden beleden, maar bij de machthebbers of wie naar de macht streven, bewust of onbewust altijd aanwezige adagium: het doel heiligt de middelen. Het algemene in de Dreyfus-zaak is: het agressieve, schier altijd alle overtuiging eigen, het algemene is: het nooit falende menselijke vermogen in zwart-wit schema's te denken of beter: te voelen; en 's mensen onvermogen, uit gebrek aan humor, om het betrekkelijk recht van anderen te zien. Het algemene in twisten als die om Dreyfus is: het *nulla salus extra ecclesiam,* buiten de Kerk, of buiten mijn partij, buiten mijn zienswijze geen heil.

Het bizondere in de zaak-Dreyfus is moeilijker te onderkennen. Beschikt men over de nodige kennis van soortgelijke situaties vroeger of later, dan blijkt het echter dit te zijn. Enerzijds zijn de massa-machten

van de moderne geschiedenis, die wij zo tot op de droesem hebben geproefd *al* aanwezig, terwijl er anderzijds *nog* een marge bestond, waar de rechten van het individu zich konden doen gelden. Reeds mijn woordkeus zal de scherpzinnigen onder u hebben doen begrijpen, dat ik van mening ben, dat de toestand er in dit opzicht sindsdien niet op is verbeterd.

Van die mening ben ik inderdaad. Niet omdat de mens sindsdien slechter geworden zou zijn — die is historisch gesproken, wel altijd dezelfde — maar omdat de omstandigheden sindsdien die marge der mensenrechten steeds meer hebben doen inkrimpen. Het proces van dépersonalisering, van ontpersoonlijking, vóór 1914 al werkzaam — dat leert de Dreyfus-affaire — is door de twee wereldoorlogen, die we sindsdien beleefd hebben, in waarlijk verontrustende wijze toegenomen. In dit opzicht zeker zijn, zoals de Engelse minister Grey het in Augustus 1914 zei: de lichten in Europa uitgegaan. En niet alléén in Europa.

U weet uit eigen ervaring, hoe het in oorlogstijd gaat. Ook voor de anders nuchtere, de evenwichtige, de verdraagzame zelfs is dan de marge verdwenen. We geloofden te goeder trouw dat niet één Duitser deugde of zelfs deugen kon en indien er iemand was die meende van wèl, dan deugde ook hij niet. Maar ik kan het ook uit de geschiedenis zelf aantonen, hoe die marge der mensenrechten steeds meer door de hartstocht van het partij-gelijk is opgeslokt.

Daar was net op de overgang van de 19de naar onze eeuw, in Nederland de moordzaak van de gebroeders Hogerhuis. Ofschoon hoogstwaarschijnlijk onschuldig, zijn zij niettemin in Leeuwarden veroordeeld. Hun socialist-zijn was daaraan wel niet gans-en-al vreemd. Maar zij zijn althans binnen niet al te lange tijd begenadigd. De laatste in 1905.

Daar was in 1909 de toen in heel Europa beroemde zaak van de Spaanse anarchist Ferrer, die, ofschoon hij er buiten stond, van medewerking aan de opstand in Barcelona verdacht, veroordeeld en ter dood gebracht werd. De actie, toen ook over de wereld gevoerd, net als destijds bij Dreyfus, kon Ferrer, in tegenstelling tot Dreyfus, echter *niet* redden. Daar is, in 1917 de zaak Tom Mooney, de Amerikaanse arbeidersleider, die 22 jaar lang gevangen gehouden werd en in '39 eindelijk werd vrijgelaten, een levend lijk, ofschoon de onhoudbaarheid van de aanklacht tegen hem al lang en lang was gebleken. Ook hier, zeker, nog agitatie, maar nu al beperkt tot radicale kringen en tevergeefs ook. Daar is, weer in Amerika, in '20 de zaak Sacco en

Vanzetti, twee Italiaanse arbeiders, onschuldig van moord verdacht en na een martelend lang proces in '27 geëxecuteerd op de z.g. humane electrische stoel. Ondanks actie van de besten.

Maar het is, zoals de oude zegswijze al getuigt, te Hoorn als te Enkhuyzen. De versmalling van de marge der mensenrechten valt het meest op in dat deel van de wereld, dat zich het vrije noemt. Noblesse oblige. En als die veronderstelde „adel" zijn „verplichtingen" niet nakomt, heeft de kritiek dubbel recht van spreken. Maar die anomalie mag ons anderzijds niet blind maken voor diezelfde versmallende marge in dat deel der wereld dat door het vrije deel het onvrije genoemd wordt.

In de jaren '30 zijn er de Russische processen geweest, waarvan ook al niet aan te nemen is, dat alle veroordeelden des doods schuldig waren. Hier, zeker, is in het Westen genoeg tegen geschreven, maar toch vooral, krijgt men de indruk, omdat het als wapen in de strijd tegen de Sowjet-regering kon worden gebruikt. En niet zozeer uit genuine verontwaardiging over verkorting der mensenrechten in het algemeen. En die processen zijn de laatste niet in die wereld. Het Slansky-proces in Praag van 1952 bijv. vertoonde een soortgelijk beeld.

Bij het Rijksdagbrandproces in '33, hoewel het van het begin af aan duidelijk was, dat alles van te voren geënsceneerd was, weer geen protest van belang. De van tevoren voor die rol uitgezochte Van der Lubbe moest hangen; en hij werd gehangen.

Het duidelijkst misschien hebben we deze funeste ontwikkeling nog dit jaar gezien in de zaak van Julius en Ethel Rosenberg. Ook hier is het recht — d.w.z. hoogstwaarschijnlijk het onrecht, nauwelijks weersproken, zijn gang gegaan. Anders dan Dreyfus zijn de Rosenbergs echter wèl terechtgesteld. Waarom? Ik herhaal: niet omdat de mensen, maar omdat de omstandigheden verhard zijn. De opdeling der wereld in twee kampen en de daardoor ontstane spanning is er verantwoordelijk voor. Protesteren tegen onrecht in eigen kamp — aldus de jammerlijke schijnredenering — is koren dragen op de molen van het andere kamp. Er is, overal in de wereld, een situatie ontstaan, die de Duitsers zo plastisch uitdrukken in hun: „Feind hört mit". Overal luistert de vijand en daarom zwijgt men overal. Het is een stemming die alle, letterlijk alle onrecht dekt.

U vindt dit, lezer, een somber beeld? Ik zal het niet ontkennen. Toch behoeft dit niet het laatste woord te zijn. Er is altijd een kort en een langer perspectief in de geschiedenis. Het korte is somber. Maar is het lange het ook? Dat hoeft niet, juist omdat ik de oorzaak in his-

torische omstandigheden — n.l. die verdeling in twee kampen en de daaruit ontstane spanning — heb aangewezen.

Hieruit volgen voor ons, dunkt mij, twee taken. 1°. alles doen wat in ons vermogen is om die spanning te verminderen, dat is allereerst: haar niet te vermeerderen, en 2°. het besluit te nemen — en daartoe zou ik willen opwekken, ja smeken, als dat niet wat pathetisch klonk, smeken om: *drempelwachter te zijn bij de tempel der mensenrechten.* Och, fraai geformuleerd zijn die rechten nu voldoende. Maar dáármee alleen zijn wij niet geholpen, dáár kopen wij niets voor zolang wij in een situatie leven waarin geen marge meer is om ze toe te passen. Blijft daarentegen de overtuiging leven van het *onschendbaar* recht van elk individu op een eerlijke berechting, de enige overtuiging die *niet* agressief is, omdat zij geen partijen, maar alleen de mensheid kent — en blijft mèt haar leven de humor der betrekkelijkheid — dan, maar ook dan alleen kan de spanning in onze wereld worden overbrugd, tot er een betere wereld aanbreekt, waarin die rechten niet langer krampachtig verdedigd behoeven te worden, maar waarin zij zullen gelden als iets dat vanzelf spreekt, zo vanzelf als ons recht op loon naar werk.

WINARTA (Slot)

XI

Drie weken na mijn huwelijk begon de tweede militaire actie. Ik slaagde er in een echtscheiding te bewerkstelligen en nam weer dienst bij het leger. Ik kreeg het bevel over mijn oude compagnie. Het leek alsof er niets bijzonders was gebeurd.

Mijn mannen waren strijdvaardig, maar de kracht van de vijand was te groot om gestuit te kunnen worden. Wij splitsten ons daarom in kleine eenheden en gingen de bossen in. Wij infiltreerden in vijandelijk gebied tot we in de buurt van één van onze grootste steden kwamen. Dit gebied zou ons operatieterrein worden. Wij hadden ten doel de vijandelijke toevoer van de stad naar het front te onderscheppen.

Hier zag ik mijn kans schoon om mijn wens te verwerkelijken. Ik maakte aan mijn manschappen bekend dat ik vrijwilligers wilde hebben voor het uitvoeren van een speciale en levensgevaarlijke opdracht. Er meldden zich enkele mannen aan. Twee van hen koos ik uit. Ik maakte hen duidelijk dat ze geen enkele hoop mochten koesteren dat ze behouden terug zouden keren. Ze zeiden dat ze bereid waren om te sterven.

Na de nodige voorbereidingen getroffen te hebben vertrokken we. Het binnendringen in de stad zou afzonderlijk gedaan worden. Wij zouden dan onder een bepaalde brug in de stad samenkomen.

De volgende dag waren wij er alle drie present. Wij wachtten er totdat de nacht viel. Toen vertrokken we in de richting van ons doel: één van de grootste munitieopslagplaatsen van de vijand. De aanslag zou tegen middernacht uitgevoerd worden. Daarna zouden wij dan binnen vierentwintig uur weer bij de brug samenkomen, om vervolgens de stad te verlaten. Wij begrepen dat de kans daartoe zeer gering was.

Om middernacht precies drongen wij dwars door de bewaking naar binnen (één van mijn mannen werd hierbij licht gewond) en staken het gebouw in brand. Niet lang daarna volgden hevige ontploffingen. De wachten wierpen zich op ons en er ontstond een hevig vuurgevecht. Ik verloor mijn mannen uit het oog en vocht alleen verder. Ik wachtte op de kogel die mij de dood zou insturen zoals ik gewenst had, maar ik bleef steeds ongedeerd.

Tenslotte trok ik mij terug, daar het geen zin meer zou hebben nog langer te blijven. Ik begaf me dadelijk naar de afgesproken plaats, gebelgd omdat mijn doel mislukt was.

Onder de afgesproken brug was niemand. Ik bracht de nacht alleen door.

De dag brak aan. Ik bleef nog steeds alleen. Ik zag vóór mij weer hetzelfde décor van vroeger. Lachende en stoeiende schoolkinderen liepen op de weg aan de overkant van de rivier, straatventers prezen luid hun waren aan.

Vierentwintig uur verliepen. Het was duidelijk dat mijn mannen gevangen genomen of gedood waren. Ik moest dus alleen uitbreken om mijn legereenheid te bereiken. Ik deed het, plichtmatig en in het besef dat het niet anders kon, maar ik stond steeds voor gesloten deuren. De vijand had de stad gesloten, blijkbaar vastbesloten mij te vangen. Ik zag de omsingeling kleiner en kleiner worden.

De vierde dag. Zoals gewoonlijk was het mooi weer en niet zo warm, zodat ik weinig last had van de dorst. Ik had al verschillende malen van het vuile rivierwater gedronken en moest me zoveel mogelijk beperken om er niet ziek van te worden. De kinderen zag ik weer ravottend voorbijgaan, en ik hoorde weer de eentonige roep van de straatventers zoals ik die nu al drie dagen gehoord had. De zwangere vrouw, die ik gisteren voor het eerst had gezien was er nu weer. Zij waste stilzwijgend de vele kleren uit haar mand. Als ze ging baren mocht ze thuisblijven maar daarna begon het oude liedje weer en dan met nòg een kind erbij dat je kracht en jeugdigheid tot in je merg uitzuigt. Een klein mens, een monstertje.

Er was niets veranderd die dag, behalve dat de omsingeling kleiner was geworden en mijn gedachten verwaasden. Ik hield mijn revolver in de hand en bekeek hem aandachtig. Dit machientje had liefst veertig man naar de hemel gestuurd en deze schatting was nog maar aan de lage kant. Laat eens kijken hoeveel kogels hij nog in zijn buik had.... Zes.... Dat zou dan één voor mijzelf zijn en vijf voor de vijand, bij gebrek aan meer. Vijf kon ik wel treffen. Dat zou wel zeker zijn. Maar de dood van vijf soldaten was niet genoeg om mijn zelfmoord te rechtvaardigen. Absoluut niet. De rechtvaardiging ervan moest even groots zijn als het geluid van de tonnen ammunitie die in de lucht vlogen.

De weg naar de dood was eenvoudig die ochtend onder de brug. Ik hoefde de stalen loop van mijn wapen maar tegen de slaap te drukken. Het zou wel gaan. Het werd al zovele keren bedreven zodat er

niets twijfelachtigs meer in stak. Maar de rechtvaardiging van de daad is lastiger dan de daad zelf. En daarom wil men graag de rechtvaardiging omzeilen. Of een nieuwe rechtvaardiging ervoor in de plaats stellen. Of voor meer mystieke geesten: de daad door gevoel.

De zinvolste daad is echter die welke door een rechtvaardiging gedekt wordt. Maar, meneer de filosoof, wat is de rechtvaardiging van onze aanwezigheid hier op aarde? Nog iets anders dan een misrekening of een onbesuisd gedrag in een zwoele nacht? Kunt U niets anders vinden? Ik ben geen moralist. Dan is de nacht over ons neergedaald.... Dat is een aangelegenheid van het hiervoormaals, het prenatale tijdperk. Minus negen maanden? Ja. Welnu? Nou. En? Wij waren toen toch minderjarig en onmondig? Wij zijn ontslagen van onze verantwoording! U heeft gelijk en toch ongelijk, meneer de filosoof.

Ik lachte om mezelf. Wat duurde zo'n dag toch lang. Een dag kan langer en korter duren. Een banaliteit! Niet omdat de mens het bepaalt. De mens is almachtig. Banaal of niet banaal: de mens is almachtig. Dit was de declaratie van een mens met een hongerige maag onder een brug in vijandelijk gebied om één uur 's middags.

De zon ging eindelijk onder. Ik nam mij voor om die avond Ratna op te zoeken. Ik had warmte en gezelschap nodig.

Ik kende haar niet. Zij zou in de buurt van het centrum wonen. Zij zou van goede huize zijn geweest, behoorlijk ontwikkeld en uit principe prostituée geworden.

XII

Een uur voor middernacht, het tijdstip van de avondklok, verliet ik mijn schuilplaats. Het was druk op straat. Men had zich weer hersteld van de schok, enkele dagen geleden door de ontploffing veroorzaakt.

Ergens in de stad was men nu bezig met razzia's om mij te pakken te krijgen. Ik probeerde er niet aan te denken. Behoedzaam liep ik door de straten. Ik kon niet voorzichtig genoeg zijn. Iedereen in de stad, behalve Ratna misschien, was onbetrouwbaar.

Na een kwartier lopen kwam ik in de straat, waar ik wezen moest. Ik zocht de nummers af, totdat ik bij het bewuste huis kwam. Ik klopte zacht op de deur. Het was donker en stil om mij heen. Binnen klonk even gestommel, daarna was het weer stil. Ik klopte weer. Ik hoorde nu voetstappen in de richting van de deur komen, het slot werd opengedraaid en een vrouw in een kimono stond voor mij.

— Ik ben een vriend van Rusli.

Zij glimlachte. — Kom binnen. Zij sloot de deur achter zich dicht. — Ik zal hem maar op slot doen.

— Ja, zei ik.

Zij bood mij een stoel aan. Zij zelf ging op de sofa schuin tegenover mij zitten. Ik keek naar haar. Ik schatte haar tegen de dertig. Een mooie vrouw, met haar slank postuur en fijnbesneden gezicht.

— Hoe gaat het met Rusli?

— Hij heeft de laatste tijd last van zijn zenuwen. Op het ogenblik is hij onder behandeling van een psychiater.

— O, zei ze. Een sigaret?

Ik nam er één uit het pakje dat ze mij voorhield en stak hem op.

— Ben jij degene, die de ontploffing veroorzaakt heeft?

— Ja.

— Mooi werk. Maar het was op het nippertje. Zij waren er namelijk achter gekomen, dat jullie dat zouden ondernemen.

— Van wie heb je dat gehoord?

— Van een officier, die hier is geweest.

— Heeft hij nog wat over mijn vrienden gezegd?

— Zij waren dood aangetroffen.

Ik zweeg.

— Je bent nu nog de enige van het gezelschap?

— Ja.

— Ze zoeken naar je. Zij weten dat je nog hier in de stad bent.

— Ik weet dat er grote razzia's worden gehouden.

— Ja, om bijzondere redenen hechten ze grote waarde aan je gevangenneming.

Wij zwegen beiden. Ik keek om me heen. De kamer was sober ingericht, maar aantrekkelijk om naar te kijken. Aan de wand hingen enige reproducties van beroemde schilders.

— Wat denk je te doen? vroeg ze.

Ik haalde mijn schouders op. — Ik weet het niet.

— Probeer je niet de stad te verlaten?

— Ik kan niet ontsnappen. Alle wegen naar buiten zijn afgesloten.

Ratna schikte haar kimono en zei: — Dat is zo, maar ik weet een middel om te ontsnappen.

Ik trok aan mijn sigaret en ik antwoordde dat ik er geen gebruik van dacht te maken. Zij keek mij verbaasd aan, maar zweeg.

— Heb je zin in cognac? vroeg ze. Ik zei „ja" en zij stond op. Zij verdween in de aangrenzende kamer en kwam even later terug met

de beloofde drank en twee lege glazen. Ze begon in te schenken.

— Zij ziet er eigenlijk niet bepaald mooi uit, maar aantrekkelijk, dacht ik bij mijzelf. Ik begreep waarom mijn vriend vol van haar was.

Zij ging weer zitten. Zij nam een sigaret en ik gaf haar een vuurtje. Wij proefden de drank.

— Waarom wil je niet terug naar je vrienden?

Ik stond op om de reproducties beter te bekijken. — Ik heb er genoeg van.

— Genoeg van je vrienden?

— Nee, genoeg van de strijd.

— O. Ratna zweeg. Ik floot wat en ging naast haar op de sofa zitten.

Ik zag, dat zij over iets dacht. Ik dacht nergens aan. Ik vond de cognac en de sigaret lekker. Ik nam weer een slok uit het glaasje. Ik rekte mij lui uit en geeuwde.

— Ben je teleurgesteld in je idealen?

— Nou, niet bepaald. Dat kan trouwens ook niet. Ik houd er geen idealen op na.

— Waarom ga je dan strijden?

— Ik strijd omdat ik daar zin in heb. Ik zou liever zeggen: moorden.

Ratna glimlachte. — Er steekt tenslotte niets kwaads in het moorden. Iedereen moordt op zijn eigen manier.

— Het is goed, zolang men er nog volkomen achter staat. Zodra men er genoeg van heeft, wordt het zinloos. Dan kan men met recht van misdaad spreken.

— Je mening brengt enorme consequenties met zich mee.

Ik knikte. — Het is ook misdadig verder te leven wanneer men er de zin niet meer van inziet.

Ratna doofde de peuk van haar sigaret uit. — Ik ken een jonge ambtenaar die op een gegeven ogenblik geen reden meer zag om verder te leven en arsenicum heeft ingeslikt.

— Ik vind het naïef van hem, maar toch sympathiek, zei ik.

— Wat zou jij dan in zijn plaats gedaan hebben?

— Dat weet ik zo niet. Maar men is niet vrij om te sterven.

— O, maar wie stelt de beperkingen daarvan?

— Onze kwaliteit als mens. De volwaardige mens dient zichzelf niet te vernederen.

Wij dronken onze glaasjes leeg en Ratna schonk ze weer vol.

— Je vindt zelfmoord dus een vorm van zelfvernedering?

— Niet altijd. Het is dat wel wanneer men zelfmoord gebruikt als middel om een ervaren zinloosheid te ontvluchten.

Zij keek mij aan. — Maar wanneer is zelfmoord dan verantwoord?

— Wanneer men positieve zin er aan kan geven. Wat men daaronder wil verstaan, hangt voor een groot deel af van zijn gevoel van eigenwaarde. Voor mij krijgt de zelfmoord haar veredeling wanneer deze daad van eigenbelang ook zoveel mogelijk mijn medemensen dient.

— Dus ook het ondergaan voor een idee?

Ik keek haar glimlachend aan. — Het verband tussen idee en mensheid dienen is voor mij niet vanzelfsprekend. Trouwens, ik houd meer van mensen dan van ideeën.

Wij zwegen. De parfum van Ratna rook heerlijk. Ik sloeg mijn arm om haar heen en trok haar naar mij toe. Zij vleidde zich aan mijn schouder en keek mij aan. Zij had mooie lange wimpers maar ik hield niet van bruine ogen.

Ik drukte haar stevig tegen mij aan.

— Je wordt „de stier" genoemd, nietwaar?

— Ja, ik heet eigenlijk Winarta.

— Waarom word je dan zo genoemd?

— Omdat men zei dat ik nergens bang voor ben.

— En is dat werkelijk zo?

— Waarschijnlijk wel. Maar ik ben soms bang voor mezelf.

Ik kuste haar. Het was stil om ons heen.

— Ga je mee? fluisterde zij na een poos. Zij ontworstelde zich zacht uit mijn omhelzing, stond op en liep langzaam naar haar slaapkamer. Ik volgde haar.

Daar gekomen stond zij even voor de spiegel en zat daarna op de rand van het bed. Ik stond voor haar. Wij keken elkaar aan. Zij ontkleedde zich en ging liggen.

Zij staarde mij onafgebroken aan. Ik greep langzaam naar mijn revolver die in mijn broekzak zat en haalde hem te voorschijn.

— Wat wil je ermee doen?

— Niks. Ik wil hem op tafel leggen. Ik keek haar aan. — Ben je er bang voor?

Zij knikte. — Ik vrees dat je gekke dingen ermee zult uithalen.

Ik lachte geamuseerd. — Alle dingen die ik doe zijn goed doordacht, Ratna. Maar als je het beter vindt moet je hem maar ergens wegstoppen.

Zij stond op, nam het pistool van de toilettafel en stopte hem in haar klerenkast die schuin tegenover het bed in de kamer stond.

In gedachten verzonken trok ik mijn kleren langzaam uit. De par-

fums op de tafel veroorzaakten een zware, bedwelmende lucht in de kamer. Klaargekomen met mijn kleren kroop ik naast haar in bed. Ik sloot mijn ogen.

Ik wilde nergens meer aan denken.

Zachtjes draaide Ratna het licht uit. Ik keek haar verdwaasd aan en deed het weer aan. Zij knipperde tegen het licht en keek mij verwonderd lachend aan. Toen deed zij het licht weer uit. Zij sloeg haar arm om mij heen. — Vind je de duisternis niet machtig?

— Ja, zei ik.

— Wij moeten eigenlijk in volslagen duisternis leven. Dan zal er geen lelijk of mooi meer zijn. Dan zal er vrede zijn. Maar eerst moeten alle oorvliezen doorboord zijn.

Ratna zuchtte.

— O, wat zal het dan heerlijk zijn.

Ik antwoordde niet en sloot mijn ogen. Haar laatste woorden vervlochten zich tenslotte met de zware stilte in de kamer. Langzaam gleed de bodem onder mijn voeten weg en dook ik sidderend in de donkere diepten van mijn hartstocht.

XIII

Een hangklok in een naburig huis sloeg driemaal. Ik lag op mijn rug omhoog te kijken in de duisternis. Ik hoorde het zachte ademhalen van Ratna naast mij. Ik wendde mijn gezicht naar haar toe. Het leek mij dat zij met grote ogen naar de zoldering staarde. Zekerheid had ik niet.

— Ik heb van Rusli fantastische verhalen van je gehoord.

— Zo, dan heeft hij het zeker fantastisch gemaakt.

— Is er dan niets van waar?

— Ik moet eerst weten waarover je het hebt, maar fantastisch zal het toch in ieder geval nooit kunnen zijn.

— Ik heb gehoord, dat je uit principe deze weg koos.

Zij lachte zacht. — Zit daar iets fantastisch in?

— Het is toch wel min of meer ongewoon.

— Ja, dat is zo. Het is wel een beetje jammer misschien.

— De maatschappij aanvaardt dit niet.

— Dat zal wel de oorzaak zijn.

Wij zwegen.

— Alle wegen leiden naar het geluk wanneer men het maar vol-

houdt, zei ze terwijl zij met haar vingers op het ledikant trommelde.

— Slaat dat op mij?

— Misschien wel. Zij grinnikte.

— Ben je er dus van overtuigd dat deze weg je naar het geluk zal leiden?

— Vast en zeker.

— Maar hoe ben je hiertoe gekomen?

— Het maatschappelijk leven vervult mij met afkeer. Ik haat de mensen, maar eigenlijk hebben ze toch wel gelijk.

— Hoezo?

— Men gaat nu eenmaal niet naar een vrouw om te praten over de oorsprong van meteoren of iets dergelijks.

— Wilde je dan hebben dat men dat wèl deed?

— Het menselijk intellect is niet verdeeld in sexen.

— Maar een man is nu eenmaal anders dan een vrouw.

— Je bent vreselijk diepzinnig. Zij lachte zacht terwijl zij mijn hand streelde.

— Is het daardoor dat je mensen haat?

— Je moet verleden tijd gebruiken, Narta.

— Nou goed.

— Mijn kennis is eigenlijk de schuld van alles. Hierdoor verlangde ik dingen van de mensen die ik anders niet zou begeren. Daar komt nog bij dat je later tot de conclusie komt dat je aan kennis maar weinig hebt.

Zij zweeg even. Haar hand streelde mij niet meer.

— Jarenlang had ik als een gek kennis vergaard. Kennis was een woord dat mij betoverde. En ik had alle middelen om mijn dromen te verwezenlijken. Later bood ik de mensen mijn kennis, die ik zo moeilijk vergaard had, aan om te laten benutten. Het scheen eerst dat men mij begreep. Ik kreeg belangrijke posities te bekleden. Later evenwel bleek dat het toch hoofdzakelijk om mijn lichaam ging.

Zij stond op en liep naar de toilettafel. Daar stak zij een sigaret aan en ging naast mij liggen.

— Met mijn kennis zou ik niet zover gekomen zijn.

Zij floot zacht en kort.

— Ik moest de stad waar ik eerst woonde verlaten wegens een schandaal. Mijn chef wilde ongeoorloofde handelingen met me uithalen op kantoor. Hij is er in geslaagd ook. Daar was het dus bij mijn goede betrekking om begonnen.

Zij trok aan haar sigaret. In het rose licht zag ik haar gezicht. Een

kleine smartelijke trek speelde om haar mond. Haar ogen waren gesloten.

— Rusli wist er alles van. Wij hadden in dezelfde stad gewoond. Ondanks deze vernedering gaf ik het toch niet op. Er moesten toch mensen zijn die mij konden begrijpen? Belediging op belediging volgde. Moest ik mijn lichaam vervloeken of mijn kennis?

Zij zweeg. De geur van haar sigaret vergiftigde de hele kamer.

— Ik ben twee keer zwanger geweest. Zo maar.... Ik voelde mij diep beledigd. En toch hebben ze gelijk. Maar ik nam mijn besluit. Als zij mijn lichaam meer waarderen, dan mogen ze het hebben. Ik heb nooit waarde hieraan gehecht. Het is toch geen verworven bezit. Zij mogen het gerust hebben. Maar ik zal mijn kennis voor mezelf houden. Zij zijn het niet waard om mee te genieten van de vruchten van mijn jarenlange arbeid.

Zij zoog aan haar sigaret en liet vervolgens de rook beetjes bij beetjes uit haar neus ontsnappen.

— Ben je gelukkig nu?

— Niet volkomen. Nog niet. Maar hier is mijn plaats. En ik zal hier gelukkig zijn.

Zij geeuwde. — Als ik maar een echte hoer kan worden. Een vier en twintig karaats hoer. Maar het is zo gemakkelijk niet dat te worden. Mijn kennis is een ballast voor mij geworden. Als ik gelukkig wil zijn, moet ik haar van me afwerpen. Helaas is het gemakkelijker haar te vergaren dan kwijt te raken. Toch zal het mij gelukken. Als ik maar volhoud.

De klok van de buren gaf de tijd weer luidruchtig aan.

Half vier 's morgens.

— Dat moet jij ook doen. Je moet verder moorden. Dan zal je wel gelukkig zijn.

— Ik kan het niet meer voor mezelf verantwoorden.

— Denk je dan met iets anders je geluk te vinden?

— Nee.

— Dat geloof ik ook. Ik denk dat men een eenmaal ingeslagen weg waarin men ver gevorderd is, onmogelijk meer kan verlaten, eenvoudig omdat de andere wegen je niet meer aanstaan. Dan rest je niets anders meer dan een einde aan je leven te maken.

— Je hebt gelijk. Die laatste mogelijkheid wilde ik aangrijpen, maar de zin ervan is mij op het laatste ogenblik ontvallen. Zelfmoord heeft voor mij geen zin meer.

— Maar wat denk je dan te doen?

Ik zweeg. Wat denk je dan te doen? Ik wendde mijn gezicht van haar af en staarde naar het plafond. De onrust van het niet weten begon zich weer meester van mij te maken. Mijn hachelijke toestand drong steeds duidelijker tot mij door. Ik wist dat de razzia's reeds het grootste deel van de stad bestreken hadden. Het zou slechts een kwestie van hoogstens een etmaal zijn dat de omsingeling haar voltooiing bereikte. Wat denk je dan te doen? Ik wist het niet. Ik wilde iets doen om uit mijn netelige positie te ontkomen, maar ik wist niet wat. Ik kon geen daad bedenken die ik voor mezelf verantwoorden kon. Mijn hersenen weigerden te werken. Of de oplossing was er eenvoudig niet. Toch was het mogelijk dat er een oplossing zou zijn die ik echter niet kende.

Ratna hield op met roken en keek mij kennelijk vragend aan. Zij liet haar arm op mijn borst rusten en begon zacht met haar hand te strelen. Ik pakte haar hand beet en kneep haar. Zij siste zacht.

— Waarom ben je zo stil, liefste? vroeg ze.

— Ik lig na te denken over je vraag. Ik weet er geen antwoord op. Weet je misschien wat ik moet doen?

— Ik heb je toch al gezegd dat je beter terug kunt gaan naar je vrienden?

— Ik bedoel, of je iets anders hebt dan dat.

— Nee....

Zij wist het dus ook niet. Dat betekende nog niet dat anderen het niet wisten. Nuraini zou het best geweten hebben. Maar ik vond dat geen oplossing; een vorm van zelfvernedering. Een aanvaarding van eigen nietigheid. Absoluut belachelijk.

Die oude heer in de trein zou misschien ook een oplossing geweten hebben. Hijzelf zou het niet nodig hebben met zijn conceptie van het geloven. Alles op geloven baseren. Dat zou wel gemakkelijk zijn. Die oude heer zou wel nooit in deze situatie terecht komen met zijn geloven. Misschien zou zijn houding niet eens zo gek zijn. Maar dan had ik zulke snoodaards als ouders moeten hebben, die mij er mee vertrouwd lieten maken. Ik had anders geleerd. Mijn vader was academicus. En moeder kwam uit een familie die grotendeels uit academici bestond. Ik leerde aan het denken een centrale plaats te geven. En ik was er altijd tevreden mee.

— Over drie kwartier vertrekt de prauw waarmee je kunt ontsnappen. Het is iets meer dan een half uur lopen naar de aanlegsteiger. Wil je nog met het bootje mee?

Ik aarzelde. Naar mijn compagnie terug.... en alleen en een-

zaam zijn.... een moordenaar tussen idealisten.... een mens die de zin van zijn daden niet inzag.... en die niet kon verantwoorden....

Die rol trok mij niet aan. Ik zei tegen Ratna dat ik niet met de prauw mee wilde. Zij zweeg.

Ik zou opnieuw moeten beginnen met leven om een nieuwe houding ten opzichte van het leven te kunnen aannemen. Bijvoorbeeld die van de oude heer. Maar ik had in een andere omgeving geleefd.... En toch was dit niet helemaal juist.

Ik dacht plotseling aan onze oude dienstbode die jaren geleden gestorven was. Zij had mij zestien jaren lang verzorgd van mijn geboorte af. Ik herinnerde mij plotseling hoe ik bij haar troost zocht omdat ik uitgelachen werd door mijn ouders. Ik was toen zowat elf jaar oud. Een vriend had mij een raadsel voorgelegd. Het ging over een dief die een kasteel dat vier poorten had, binnendrong. Toen hij zich daarin bevond, sloten de poorten zich en zat hij gevangen. Hoe kon nu de dief ontsnappen? was de opgaaf van mijn vriend. Ik dacht diep en lang na, maar kon geen oplossing vinden. Toen zei mijn vriend lachend dat ik het wel zou weten wanneer ik mijn hersens gebruikte. Het was niet moeilijk. En ik begon weer na te denken. Dit raadsel zat mij uren lang dwars. Ik wilde het hoe dan ook oplossen, om aan mijn vriend te laten zien dat ik ook hersens had. Maar de oplossing kwam niet in mij op. Na schooltijd rende ik wanhopig naar huis en vroeg aan mijn ouders wat de oplossing wel zou zijn. Maar inplaats van mij te antwoorden, barstten ze beiden in een schaterlach uit. Met een kregelig gemoed ging ik naar de keuken waar mijn oude bediende zich bevond. Ik was aan haar gehecht. Voor het slapen vertelde zij mij altijd het een en ander. Omdat ik niet van sprookjes hield vertelde zij mij reisverhalen en andere belevenissen van haar zelf en dingen die zij gehoord had. Toch waren zij vaak wat sprookjesachtig. Maar haar verhalen waren in ieder geval beter dan die van onze juffrouw op school. Deze vertelde meestal van elfen en kabouters. Daar hield ik niet van. Ik vond het belachelijk. Dat vond mijn bediende ook.

Ik ging dus naar haar toe en vroeg wat de dief in zo'n geval zou doen. Zij keek mij afwezig aan terwijl haar hand over mijn haren streek. Langzaam antwoordde zij: — Als hij ten einde raad is en wanhopig wordt over zichzelf, dan zal hij verlost worden. Dan is hij ontsnapt....

Ik begreep het niet en werd kwaad. Ik beweerde heftig dat het zo niet kon en dat zij mij voor de gek hield.

— Nee, dèn. Het is waar wat ik zeg. Maar hij moet het hopeloze

van zichzelf eerst inzien, dan zal hij voor altijd ontsnappen.... Ik snauwde haar af en verliet boos de keuken. Sindsdien had ik niet meer aan dat raadsel gedacht.

Ratna zuchtte diep. — Wat is er?

— Niets. Ik denk aan jou.

— Dank je.

Ik streek Ratna over het haar.

Misschien had de oude heer gelijk toen hij vond dat ik kortzichtig was. En Nuraini met haar woorden, toen wij eens een wandeling maakten ook. Iedereen had misschien gelijk, behalve ik. Maar, dacht ik, is het dan een schande om ongelijk te hebben? En het blijft toch nog steeds „misschien". Als ik maar mijn zogenaamd ongelijk, mijn zogenaamde kortzichtigheid verantwoorden kan. Voor mezelf wel te verstaan. Ik zal mezelf trouw blijven. En alle zelfvernederingen van de hand wijzen. Resoluut.... Alles is nog niet verloren. Er zal een oplossing te vinden zijn. Maar het eist geduld. Geduldig wachten tot mijn gedachten zich weer ordenen en mijn geest helder wordt. Dan zal ik wel een oplossing vinden.... of niet....; maar dat is niet erg.... Boven alles moet ik mezelf trouw blijven.... Volwaardig mens blijven....

Ik omhelsde Ratna onstuimig en beet haar in haar lippen.

Alles is nog niet verloren! jubelde het in mij. Ik omklemde Ratna vaster, terwijl ik zoete woorden in haar oor fluisterde.

— Wat mankeer je, schat?

— Ik ben gelukkig.... fluisterde ik.

— Heb je dan een oplossing gevonden?

— Ja, lieve, ik heb een oplossing gevonden.

— Vertel het mij? Wat is je oplossing? vroeg ze met spanning in haar stem.

— Ik doe niets.... Ik wacht af.

— Wacht je dan op iets?

— Misschien wel.

— Wat is dat dan?

— Ik weet het niet. Maar ik zal niets doen. Ik ben gelukkig!

— Maar Narta! riep zij uit terwijl zij zich een weinig oprichtte. Ben je niet goed wijs?

— Wees daar niet bang voor, meisje. Ik ben zo gezond van geest als nooit tevoren.

Zij zweeg. Ik kuste haar in haar hals.

— Jij berust dus in je lot, zei ze met lage, eentonige stem.

— Nee Ratna, als ik in mijn lot berust ga ik verder moorden, of een kogel door mijn hoofd jagen. Maar dat doe ik niet! Ik kies de moeilijkste weg, die er is, de enige weg een mens waardig. . . .

— Dat is onzin, schat. Je bent overspannen.

Zij begreep mij natuurlijk niet. Het was ook niet nodig dat zij mij begreep. Ik ging niet op haar uitlating in. Ik legde mijn gezicht tegen haar wang.

— Nu stil zijn, liefste, ik begeer je erg. . . .

Ik begroef mijn gezicht diep tussen haar borsten, ik wilde stikken, stikken in het jonge vlees, weg van alle angst en pijn.

XIV

Ik schrok wakker uit een diepe slaap omdat Ratna mij genadeloos heen en weer schudde.

— Liefste! Word toch wakker! Hoor je het lawaai buiten? Word toch wakker!

Ik hoorde het inderdaad. Ik zei het haar en sloot mijn ogen weer.

Maar zij wekte mij weer.

— Het is je vijand! Hoor je me? Luister toch!

Ik zei haar dat ik naar haar luisterde. Zij zweeg, niet wetende wat te zeggen. Ik kon niet meer inslapen en opende mijn ogen.

Ik glimlachte tegen haar en streek haar langs de kin.

— Wat ga je doen? De soldaten zijn in de buurt!

Er klonk gedreun van zware laarzen op het asfalt niet ver van ons vandaan, afgewisseld door geroep en gevloek. Af en toe werd er op deuren met een zwaar voorwerp gebonsd.

— Ik ga niets doen, kleintje, ik ben al zo gelukkig bij je, zei ik grinnikend, terwijl ik haar borsten kuste. Ik vond dat zij mooi was en ik zei het haar.

Zij keek me met een medelijdende blik aan. — Ach, mijn schat. . . . Zij omhelsde mij stevig met haar beide armen zodat ik mij nauwelijks kon bewegen. Zo lagen we een tijd lang. Toen hoorden we snelle voetstappen naderen en even later werd er op onze huisdeur gebonsd.

— De soldaten. . . . prevelde Ratna. Zij keek mij aan. — Ga jij je ergens verstoppen!?

Ik zei dat ik er geen zin in had. Zij stond met een lichte zucht op, schoot snel in haar kimono en rende naar de voordeur. Inmiddels werd er weer gebonsd, maar Ratna stond al achter de deur en opende haar.

Drie soldaten met een luitenant voorop stormden naar binnen, schreeuwende: — Is er een extremist in dit huis?

De luitenant verwachtte blijkbaar geen antwoord want hij liep door en begon de zitkamer te onderzoeken, terwijl twee soldaten naar de keuken slopen. Ratna stond voor de slaapkamerdeur. Na enkele minuten stapte de officier de slaapkamer binnen, stond plotseling stil en slaakte een zachte kreet.

— Daar is hij, fluisterde hij gejaagd, alsof hij een spook ontmoette dat hij allang hoopte te zien maar waarvoor hij toch bang was.

— Hier is hij! riep hij, blijkbaar met de bedoeling zijn soldaten te waarschuwen. De soldaten liepen haastig naar de plaats waar de luitenant stond. Deze liep langzaam in de richting van het bed, terwijl hij zijn pistool onafgebroken op mij gericht hield. Zijn mannen, met de stens in de aanslag, keken toe.

— Zo ouwe rakker! zei hij met een triomfantelijk gezicht. Nu heb ik je!

— Hou je pistool toch niet zo, zei Ratna, die nu voor de toilettafel stond. Hij is ongewapend.

— O ja? John, onderzoek jij zijn kleren eens. De aangeroepene liep naar mijn klerenhoop toe, die op de stoel bij de tafel lag.

— Zijn pistool ligt in mijn kast, zei Ratna, terwijl zij aanstalten maakte om het wapen te voorschijn te halen. De officier hoorde de woorden van Ratna verbaasd aan, maar herstelde zich. Hij stopte zijn wapen in het foudraal aan zijn zij, terwijl er een glimlach om zijn mond speelde. Hij was nog jong. Met zijn goed verzorgde snor zag hij er niet onknap uit.

— Zo, ik wist niet dat jullie ook op vrouwen verzot zijn. Het vlees is toch maar zwak, hé, hé, hé, héééé.... Maar godverdomme.... je kunt toch best je kleren aantrekken voordat wij komen?

Ik zweeg en staarde naar de zoldering.

— Hoe heet je? Ik antwoordde niet. — Ben je niet Winarta, kapitein ehem....?

— .....

— Verdomme, geef antwoord op mijn vraag!

— .....

— Héé!! Hoor je me!?

Ik zweeg en lachte in mezelf. Het was toch grappig om een officier zich te zien opwinden. Zo iemand voelt zich eigenlijk gauwer machteloos dan een gewoon burger, omdat hij bij voorbaat er op vertrouwt dat zijn uiterlijk de aangesprokene ontzag zal inboezemen.

Plotseling liep Ratna naar de officier toe en fluisterde zacht:

— Hij is ziek. Er mankeert iets aan zijn zenuwen. . . .

De officier keek fronsend naar haar. — Godverdomme. . . .

Hij dacht even na. — Kleed hem aan en breng hem weg, zei hij, zich even later tot de soldaten wendend. — Ik kom dadelijk.

De soldaten liepen naar mij toe en begonnen mij aan te kleden. De officier keek met een glunderend gezicht naar Ratna.

— Zeg zus, je hebt verdomd mooie borsten.

Ratna lachte coquet. — Ja, ik ben er zuinig op.

— Ahà, ik ben verzot op zuinige vrouwen.

Zij keek hem schalks aan terwijl zij tegen de tafel leunde.

— Dat zeg je maar zo. Ik geloof er niets van.

— Werkelijk! Ik hou van jou. De luitenant kneep zijn linkeroog half dicht. — En de liefde werkt op me als een rode lap op een stier.

— Ah, werkelijk? Zij tilde haar ene been een weinig op, zodat de einden van haar kimono weggleden en het been te zien was.

— Wacht maar, ondeugende meid, ik krijg je wel! zei hij, terwijl hij naar haar toeliep en zich op haar wierp, zodat zij op de tafel neergedrukt werd. Ratna gichelde en liet de officier begaan.

De soldaten waren klaar met mij aan te kleden. Gedurende de tijd dat zij bezig waren staarde ik naar de zoldering of volgde ik de gedragingen van de officier en Ratna. — Zij zal wel gelukkig worden, flitste het door mijn hoofd. Zij moet alleen de tijd hebben. En tijd is er in overvloed.

De soldaten tilden mij van het bed op en liepen met mij op hun armen de kamer door naar buiten.

Als een wild beest hield de luitenant zijn coquet spartelende prooi in zijn greep vast en rukte haar de kimono van het lichaam.

Toen viel de deur dicht.

G. J. Resink

BALI

Bergwaarts, zeewaarts

Wat geeft getergder rust dan op dit eiland leven
met bergen in de lucht, ravijnen, diep in zee
en overal een hemel, overal een rêe
om heen te gaan in nevels, scheep te gaan op reven
naar godenrijk of hel — en dat al om het even?

Op de weg naar het westen

Eén telefoonlijn is hier aangelegd
langs de éne weg, die door het oerwoud gaat,
dat tussen brandingen en bergen staat
en waardoorheen één stem soms dan iets zegt.

En met die éne stem fluit soms een specht
— goudblauw als had hij zich in zee gebaad —
voorbij en hoor, ook hij, als zij, verlaat
met mij de groene oerstaat regelrecht

voor de savannen met de lontarbomen,
zó open naar de zee en naar de lucht
dat ik heradem, in de specht mijn vlucht
neem en, ontroerd, die bek, die toon verwerf,
die tikkend in de lontars verzen kerft
en, vervoerd, oerwoud openfluit met dromen.

De snelle, scherpe krabben van de tenen;
het sterk koraal van wreven en van schenen,
waarlangs de zee terugvalt in de âeren;
— ineens de kust;
de vier dolfijnen in de drift der dijen;
de sidderroggen, die zich glad vermeien
in lendenen, die hun geheim bewaren;
— dan weer de kust;
de gouden schildpad der gewelfde buik;
de transparante kwallen in de fuik
der borsten; hier en daar het wier der haren;
— opnieuw de kust;
de anemonen, strelend uit de handen;
de fosfordieren, die uit ogen branden;
de teed're mosselen van schaam en mond;
— steeds weer de kust;
de haaien, die mij ruiken aan mijn wond
en die haar neklijn en haar tanden hebben,
maar die verdwijnen nu de zee gaat ebben,
ver uit de kust
— dit is het tij, waaruit ik weg ga waden,
de atlasvlinders in haar schouderbladen
achterna, naar een breed, verlaten strand
aan deze kust,
waar we in de schelpen van elkanders oren
nog slechts het ruisen van de hartstocht horen
en sterren zien in de gelaten stand
van te zijn uitgerust.

Op 21 November is het twee jaar geleden, dat Henriëtte Roland Holst is overleden. Van het voornemen om een gedeelte van ons tijdschrift bijzonderlijk aan haar nagedachtenis te wijden, hebben wij moeten afzien; de beide volgende artikelen zijn echter bedoeld als een herdenking van haar sterfdag.
De Redactie.

A. Romein-Verschoor

FIGUUR EN BETEKENIS VAN HENRIËTTE ROLAND HOLST—v. d. SCHALK [1])

Men heeft mij gevraagd vandaag tot U te spreken over figuur en betekenis van de vrouw, die algemeen erkend wordt als de grootste dichteres, die Nederland ooit gehad heeft — ik spreek hier nu nog niet over haar verdiensten op ander terrein — en die ongetwijfeld een wereldnaam zou hebben verworven als de schatten, die zij te geven had, niet besloten waren gebleven in de schrijn van de taal van een klein volk. Voorspellen is altijd gevaarlijk, maar Huizinga heeft het niettemin gewaagd met de voorspelling, dat men eens nederlands zou gaan leren om haar werken te kunnen lezen. En al zou dit woord nooit vervuld worden, dan houdt het zijn betekenis als waardemeter, een zuiverder waardemeter zelfs dan een rangschikking op de ladder van „our most famous contemporary women" misschien ergens tussen Fanny Blankers en May West.

Figuur en betekenis van Henriëtte Roland Holst. Het eerste is gemakkelijker dan het laatste, waar het een tijdgenote betreft voor althans nog een deel van de nu levende generatie. Gemakkelijker, omdat wie vraagt naar een figuur, een gestalte, een verschijning, niet anders kan verlangen dan een impressie, een noodzakelijk subjectieve karakteristiek, een beeld, naar ons beste weten waargenomen, maar toch, zoals het zich aan òns voordeed. Wie vraagt naar betekenis verlangt vergelijkende waarbepaling, situering in het gehele cultuurbeeld van de tijd, naspeuring van invloed en gezag in een wijde kring rondom en liefst de verzekering, dat die invloed zich tot in lengte van dagen zal doen gelden. Daarom begin ik gemakshalve met het eerste en voorspel u al vast, dat ik t.o.v. het laatste veel aan het oordeel van de tijd zal moeten overlaten. De figuur dus en daarbij ga ik, om het me nog gemakkelijker te maken, aanvankelijk uit van mijn eigen persoonlijke indrukken. Ik had het meeste van haar tot dan toe ver-

[1]) Deze beschouwing is als lezing opgezet en in diezelfde vorm hier afgedrukt.

schenen werk gelezen, toen ik Henriëtte Roland Holst in 1920 voor het eerst zag en hoorde spreken op een vergadering van de Communistische Partij in Rotterdam. Zij was toen ruim vijftig jaar oud en mijn eerste indruk was er een van ontzag en medelijden door-een tegenover deze verschijning, sober op het sjofele af, dit tegelijk verweerd en vergeestelijkt gezicht. Was dit een vrouw die nooit de geringste economische nood, die geen gezinszorg gekend had? Welk inwendig vuur had haar opgebrand tot deze hoekige, broze en vroeg-oude verschijning? Zij begon te spreken, een gebroken, hese stem, die onbegrijpelijkerwijs tot achter in het propvolle langgerekte bioscoopzaaltje doordrong. Helder en zakelijk haar betoog, niet lief en helemaal niet dierbaar, scherp en sarcastisch vaak, maar vooral van een felle overtuiging en doelbewustheid, die glansrijk over de gebrekkigheid van haar middelen, haar hoekige, slordige verschijning, haar eigenlijk onbruikbare stem triomfeerde. Het had, ondanks het zakelijk en doce-rend karakter van haar woorden, iets verhevens, d.w.z. ontheven aan iedere stoffelijke belemmering. Ik luisterde in gespannen aandacht. Het was verstikkend benauwd in het warme en rokerige zaaltje en ik verwachtte ieder ogenblik dat die stem als een flakkerend vlammetje in de rook-om-te-snijden zou bezwijken. Maar wat bezweek was niet haar uithoudingsvermogen, maar.... het mijne. Ik moest voor een dreigende flauwte naar buiten vluchten en voelde me reddeloos aards en beschaamd, toen ik na afloop van haar rede in de kring van haar Rotterdamse vrienden naar voren moest komen om haar te begroeten. Ruim een jaar later zocht ze ons op in Amsterdam. Ze keek in de wieg van onze eerste zoon en zei: Mag ik dat lieve kleintje eens even vasthouden? Ik reikte haar het kind over en ze zette hem heel voorzichtig met strakke armen op haar knie. In haar sprekend gezicht was al haar brandende liefde voor *het* Kind, maar in haar handen geen contact met die kleine, dikke jongen, die haar ernstig kwijlend aanstaarde. En weer voelde ik me heel erg aards.

Dat waren mijn eerste indrukken van een vrouw, die jarenlang door een „brede kring" weliswaar als een groot dichteres vereerd werd, maar toch voor een veel groter publiek, waaronder zelfs velen, die bereid waren haar talent te waarderen, als een politiek-opruister, een petroleuse, een „materialiste" gold, waarbij men de dubbele zin van dat woord misbruikte om er een scheldwoord van te maken.

Het is altijd interessant de wezenlijke betekenis van scheldwoorden na te gaan. Wat is een materialist? Iemand, die alleen om zijn stoffelijk voordeel en genot bedacht is, een duitenplater en een smeerbuik.

Maar ook: een aanhanger van het wereldbeschouwelijk stelsel, dat materialisme heet. Wij zullen deze lezing niet gaan bezwaren met uiteenzettingen en definities van dat stelsel, van historisch materialisme en dialectisch materialisme. Voldoende is, dat het hier gaat om een wetenschappelijke verklaring van de positie van de mens in natuur en wereld, maar dat er geen enkele reden is om aan te nemen, dat de aanhangers van dat stelsel materialisten zouden zijn in de zo even omschreven ongunstige zin. Het een is een zaak van inzicht en wereldbeschouwing, het ander van karakter en de samenhang daarvan is niet zo eenvoudig. Men kan ter wille van een materialistische wereldbeschouwing een leven van verloochening en offervaardigheid leiden, zo goed als ter wille van een godsdienstige of een nationale overtuiging, en men kan bij iedere wereldbeschouwing hebzuchtig of begerig zijn.

Om tot ons onderwerp terug te keren: U weet al licht, dat Henriëtte Roland Holst's wereldbeschouwelijke inzichten tijdens haar leven aanmerkelijk verschoven zijn: opgevoed in de sfeer van kerkelijke vrijzinnigheid, zoals die onder de toenmalige liberale bourgeoisie gangbaar was, ruimdenkend tot op het onverschillige af, kwam zij vooral onder de invloed van Gorter's vurige geest tot socialisme en historisch materialisme. Men zou m.i. verkeerd doen met te spreken van haar daarop volgende „bekering" in de loop van de jaren twintig tot een religieuse overtuiging. Het is ook opmerkelijk dat zich geen tijdstip voor die „bekering" laat aanwijzen. In haar „Levensherinneringen" beschrijft ze haar teleurstelling over de verdeeldheid en versplintering in de socialistische beweging van omstreeks 1910 en de grote ontgoocheling van 1914 en dan de opleving van haar enthousiasme op de conferentie van Zimmerwald bij Bern in het najaar van 1915, waar een groep vooraanstaande socialisten een poging deed de verbroken internationale contacten te herstellen en een actie voor de vrede te beginnen. In Nederland terug nam zij vol vuur deel aan de propaganda van de Zimmerwald-gedachte en daaraan terugdenkend schrijft ze:

„In dien tijd besefte ik niet, dat het mij drijvend gevoel een religieus gevoel was. Pas later heb ik dat begrepen. Maar vóór iedere vergadering concentreerde ik mij in het verlangen, dat mijn rede in mijn hoorders de wil mocht opwekken om voor de eenheid der menschheid te strijden en zond een woordloos maar vurig gebed omhoog."

Het ligt psychologisch voor de hand te zeggen, dat hier in de herinnering het geestelijk proces naar de latere overtuiging wordt omgebogen. Want dat iemand, die anderen wil overtuigen, voor hij spreekt tot zichzelf inkeert en zich bezint op zijn taak en zijn krachten — dat

zal ook een niet-religieus mens, laten we b.v. zeggen Gorter, altijd gedaan hebben en doen.

En toch heeft Henriëtte Roland Holst, geloof ik, gelijk, wanneer zij zegt: ik ben altijd religieus geweest. Let wel, dat is iets anders dan godsdienstig gelovig. Het laatste kan men worden, het eerste is iets van aanleg en karakter, dat niet plotseling of zelfs niet geleidelijk in een leven optreedt. Religieus is een vaag woord, over de betekenis waarvan we gemakkelijk een avond over-en-weer zouden kunnen praten. Omdat ik hier alleen moet praten, waag ik het met deze omschrijving: In de religieuse mens is een primaire neiging tot dienen, vereren, offeren, tot binding aan iets, die uitgaat boven het voorwerp, waar die neiging zich op richt (religio = binding). Een religieus mens behoeft daarom nog niet godsdienstig te zijn en niet iedere mens, die met overtuiging tot een kerkelijke gezindheid behoort, is religieus. Laat ik dat nog iets verduidelijken door een sprekend voorbeeld naast Henriëtte Roland Holst te plaatsen. De bekende Engelse romanschrijver Charles Dickens was ongetwijfeld een godsdienstig man en zijn werk is evenals dat van Henriëtte Roland Holst doortrokken van wat we zo ruim mogelijk zullen omschrijven als gevoel van verantwoordelijkheid tegenover de medemens. Maar wie Dickens' werk leest voelt dat dat verantwoordelijkheidsgevoel voortdurend gewekt en gedreven wordt door zijn wonderbaarlijk scherp waarnemingsvermogen; de lijdende mensheid, waar hij voor op komt, is a.h.w. een geweldige fotomontage van al de scherpe moment-opnamen van een lijdend mens, die zijn herinnering bergt. Bij religieuse mensen, als Henriëtte Roland Holst of — een ander niet minder sprekend voorbeeld: Leo Tolstoij werkt hetzelfde verantwoordelijkheidsgevoel in de eerste plaats van uit de neiging tot liefhebben, tot offeren, tot vereren, tot opgaan in, tot „binding" en het voorwerp daarvan is in zekere zin bijkomstig. Gorkij heeft eens wat kras van Tolstoij, die zijn leven lang de Russische boer als de ware mens vereerde, gezegd: hij weet van de Russische boer alleen dat hij stinkt. Evenzo kan men van Henriëtte Roland Holst zeggen, dat *de* arbeider, voor wiens rechten en lotsverbetering zij een leven lang gewerkt en gestreden heeft, voor haar een onbekende broeder, maar een, vurig geliefde, *broeder* was.

Hoe abstract die liefde was, toont de eerste uiting ervan. In de zo even al genoemde „Levensherinneringen" vertelt Henriëtte Roland Holst, hoe ze nog als kleuter haar eerste gedichtje maakte. Ze schrijft daarvan:

„Ik lig in het tweepersoonsbed tusschen mijn ouders in en heb mijn

eerste versje gemaakt. Het luidt:

Het arme kind
door niemand bemint,
door ieder gehaat
zwierf zij over straat.

Hoe kwam ik aan dat zielige tafereeltje? Dat begrijp ik zelf niet. Gelezen kon ik het niet hebben; ik kon zeker nog niet lezen; maar wel herinner ik mij, dat toen de woorden zich vanzelf tot rijm en maat schikten, mij dat vreugde gaf."

Hier is wel heel duidelijk dat de behoefte aan mee-voelen en mee-lijden èn de behoefte daaraan in een schone vorm uiting te geven zich eerder deden gelden dan de indrukken, die naar wij gewoonlijk aannemen, dat mee-voelen en -lijden wekken.

Voorlopig zouden die indrukken in het leven van de jonge Henriëtte van der Schalk niet talrijk zijn. Zij werd geboren als dochter van een vermogend notaris te Noordwijk-Binnen op de 24ste December 1869 en zij groeide op met een oudere broer en een jonger zusje, dat in 1892 — dus toen zijzelf 23 jaar oud was — tesamen met haar vader bij een tragisch verkeersongeluk in Leiden omkwam. In het ruime notarishuis leefde men het evenwichtig en zorgeloos bestaan van de 19de eeuwse bourgeoisie, men deed aan muziek, las Franse romans; een huispersoneel van zes goed betaalde krachten wijdde al zijn zorgen aan de smaakvol gemeubelde vertrekken, de welvoorziene tafel, de glanzende paarden, de prachtige tuin en als er soms toch nog eens een toevallige paardenbloem op het gazon opdook, haalde de notaris zelf de oude handschoenen en het zakmes voor de dag, dat hij daartoe speciaal bij zich droeg en stak hem zorgvuldig uit. Om het huis heen lag het welvarende dorp en in wijde kring daarom heen de eveneens ruime en welverzorgde huizen van familie en vrienden. Het was een wereld, waarin niemand twijfelde aan de goede orde van het aards bestel, waarin men ruimdenkend en liberaal was en bleef, omdat men zich nergens aan de consequenties daarvan stootte, maar waarin men niettemin leefde, zoals dat onder beschaafde en gegoede lieden behoorde. De zoons gingen naar het gymnasium en studeren, de meisjes naar kostschool, dan „voor haar opvoeding" naar het buitenland, liefst Frankrijk of Zwitserland — de Engelse mode is jonger — en kwamen dan thuis om al „uitgaande" het huwelijk af te wachten met een echtgenoot, die haar een soortgelijk bestaan kon garanderen.

Het is eigenlijk merkwaardig, hoe lang de jonge Henriëtte deze voorgeschreven en zo weinig bij haar aard passende loopbaan zonder grote strubbelingen of conflicten volgde. Het kind leefde in zichzelf gekeerd en verzonken in romantische dromerijen, die af en toe in nog weinig oorspronkelijke verzen werden neergelegd. Op de — Duitse! — kostschool Oosterwolde bij Arnhem kwam het na een paar jaar tot een lichte crisis: de plagerijen van de andere meisjes, die zij „allemaal nuchter en realistisch" vond, en de minder goede lichamelijke verzorging leidden tot een langdurige inzinking. Na een paar maanden thuis had haar moeder de goede inval haar te laten opnemen in de Ziekenverpleging te Amsterdam, waar de verstandige jonge directrice begreep, hoe zij dit patiëntje moest aanpakken: ze liet haar veel lezen en nam haar dagelijks mee op huisbezoek bij noodlijdende vroegere zaalpatiënten en haalde de droomster uit zichzelf door haar te interesseren voor de zorgen van anderen. Na een paar weken keerde ze genezen naar de kostschool terug, waar zij het leven nu beter aan kon. Let op, dat zij bij dit eerste contact met minder bevoorrechte medemensen, haar indrukken niet onmiddellijk in activiteit omzette — in vele andere, gevoelige jonge meisjes zou deze ervaring het verlangen gewekt hebben ook verpleegster of arts te worden. Zij kon voorlopig vrede vinden door dat alles in haar gemoed te sluiten en schijnbaar ego-centrisch er haar geestesleven alleen maar mee te verrijken. Van het gebruikelijke buitenlandse verblijf — in Luik — keert ze wat overstuur terug door een even platonische als vurige liefde voor een bariton van de opera, maar een paar weken met haar ouders in Brussel vaagt dat weg en dan begint het jonge-meisjesleven in Noordwijk: pianolessen in Haarlem, een studentenfeest in Leiden, een bruiloft in Dordt, een buitenlands reisje. Maar ook een grote leeshonger en een vaag gevoel van onrust.

In haar kinderjaren, wanneer ze netjes gehandschoend en gehoed met haar kinderjuffrouw door het dorp wandelde, had ze met afgunstige blikken de in vrijheid opgevoede dochters van de excentrieke letterkundige Van Vloten gevolgd, die hun vacantie aan zee doorbrachten en met wilde haren in de wind liepen. Nu was Kitty van Vloten met de jonge dichter Albert Verwey getrouwd, ze woonde in Noordwijk aan Zee en ze nodigde Henriëtte vriendelijk uit eens te komen. Haar hart sprong op: kennis maken met een van de dichters van de Nieuwe Gids! Ze ging, ondanks de bezwaren van haar vader, die artisten geen omgang vond. Maar o schrik, toen na een lang en heerlijk gesprek over alles waar haar hart vol van was, de Verwey's gemoedelijk voorstelden elkaar bij de naam te noemen. Wat zou ze moeten begin-

nen, als ze met haar vader wandelend, Verwey tegen kwam!? Er zat niets anders op dan in een beschaamd briefje het geval uiteen te zetten, wat de verhouding aanvankelijk een beetje bedierf, maar die kwam weer op gang, toen ze met een schilderende vriendin het atelier van Jan Toorop in Katwijk bezocht, en in haar verrukking over wat ze daar te zien kreeg, een reeks sonnetten schreef en met bonzend hart aan de schilder stuurde, die dadelijk kwam bedanken en vroeg of hij ze aan Verwey mocht voorleggen. Dat was de doorbraak na een lange periode van onrust en wilde dromen; ze gaat nu telkens met een nieuwe gedichtenstroom naar Villa Nova en Verwey raadt en verbetert ernstig en gewetensvol, tot hij kan zeggen: stuur deze nu aan Kloos voor de Nieuwe Gids.

Bij de Verwey's ontmoette zij Herman Gorter, wiens Kenteringssonnetten zij pas met diepe bewondering gelezen had. Gorter's raadgevingen aan de jonge dichteres waren even overtuigd en vurig als die van Verwey voorzichtig en bezadigd waren geweest. Hij zelf was, verstrikt in het sensitivisme, de louter op de zinnen drijvende poëzie, van de ondergang gered door zich te onderwerpen aan de denk-discipline van Plato, Dante en Spinoza. Noch Gorter noch zijn jonge vurig bewonderende leerlinge zagen, dat zij haar wezen geweld aan deed door hem gehoorzaam op die weg te volgen en dat niet alleen, omdat wat de gestudeerde classicus zonder veel inspanning in zich opnam, een bovenmenselijk zware taak betekende op de schamele basis van haar kostschoolkennis, maar ook omdat dit strenge denken niet bij haar aard paste. Het geval van Henriëtte Roland Holst is een treffend voorbeeld van de moeilijkheden, waarvoor een begaafde vrouw in deze wereld, nog altijd een mannenwereld, komt te staan, wanneer ze haar talenten wil ontplooien en gedoemd is zich naar mannen-normen te richten en zich aan manlijke voorbeelden te scholen. Een week later ontmoet ze, weer bij de Verwey's, de man, die een nog groter rol in haar leven zal spelen dan Gorter: de jonge schilder Richard Roland Holst, met wie zij in 1896 trouwde. Zij vonden na lang zoeken in 's Graveland een woning, die aan hun verlangens voldeed. Het vermogen van hun beider families stelde hen in staat daar geheel voor studie en kunst te leven. In de jaren van hun verloving had zij veel gestudeerd en gelezen in het gevoel een geweldige achterstand te moeten inhalen en gewerkt aan haar eerste bundel poëzie „Sonnetten en Verzen in Terzinen geschreven", kort na haar huwelijk gepubliceerd in een door Roland Holst in de sterk decoratieve vorm dier dagen verzorgde uitgave.

Roland Holst zelf had in die jaren veel in Londen gewerkt, in de musea de grote meesters van het verleden bestudeerd, maar vooral ook verkeerd in de kring, die sterk onder de invloed van William Morris stond. Morris was, zoals U misschien weet, een Engels 19e eeuws dichter, veelzijdig beoefenaar van het kunstambacht en socialist. Voor Morris lag het uitgangspunt naar het socialisme niet, zoals bij zo vele van zijn tijdgenoten, in het menselijk verantwoordelijkheidsgevoel, dat in verzet kwam tegen de uitbuiting van de massa door de opkomende grootindustrie of in wetenschappelijk inzicht omtrent de economische ontwikkeling. Dat alles zal hem niet vreemd geweest zijn, maar centraal was voor hem het verzet tegen een wereld, die de mens tot een vreugdeloze zwoeger maakte, het nobele handwerk verdrong door zielloze industrieproducten en de kunstenaar tot een eenzaam individualisme veroordeelde. Op zijn voetspoor stelde ook Roland Holst en andere jonge Nederlandse kunstenaars (Der Kinderen, Thorn Prikker, Toorop, Jan Veth e.a.), met afwijzing van het heersende impressionisme, zich het ideaal van een meer dienstbare kunst. Dienstbaar in dubbele betekenis: in de zin van het opnemen van de kunst als een wezenlijk element in het dagelijks leven der massa, de toegepaste kunst: wandschildering en verdere decoratie in openbare gebouwen, veredeling van het ambacht en het begin van wat wij nu „industriële vormgeving" noemen. Dienstbaar in een andere zin: symbolisch geladen met een gedachteninhoud, waarbij veelal de gedachte van de komende, nieuwe wereld centraal was. Kunstenaars zijn dromers, zegt men. Maar deze kunstenaars voelden zich helemaal geen dromers, zij zagen hun ideaal als een plan, dat zich binnen afzienbare tijd liet verwezenlijken: een maatschappij in vrede en welvaart, waarin een redelijke verdeling van die welvaart het mogelijk zou maken, dat de kunst de levensvorm bepaalde en waarin de kunsten daartoe in een groot verband zouden samenwerken. Het is achteraf begrijpelijk, daat hun kunst meer decoratief-versierends dan vormgevend werd en het was niet hun schuld, dat de eerste kans tot een dergelijke samenwerking van alle kunsten hun geboden werd in een nieuwe burcht van het „stervende kapitalisme": Berlage's Koopmansbeurs. Het was niet hun schuld, dat hun ideaal van een nieuwe woon-cultuur, van een aesthetisch-verantwoorde omgeving gezuiverd van de overlading van het 19e eeuwse burgerlijke milieu, zich voorlopig alleen voor henzelf en huns gelijken liet verwezenlijken.

Maar voor het begrip van de figuur van Henriëtte Roland Holst is het van zeer wezenlijk belang, dat zij langs deze weg tot het socialisme

kwam, dat haar zoals zij zelf zegt „de schellen van de ogen vielen" toen ze met haar man samen in het najaar van 1896, getroffen door de dood van Morris, diens opstellen over kunst en samenleving ging herlezen. Want enerzijds verklaart ons dat iets omtrent het idealistisch karakter van haar socialisme, dat zo geheel paste in wat we al eerder omschreven hebben als haar religieuse natuur, waarin het ideaal, de liefde, de verering, de offervaardigheid, de binding in een woord meer accent kreeg dan het voorwerp van die bewogenheid. Anderzijds verklaart het ons veel omtrent de ernst en de eerlijkheid van haar karakter, dat zij niet zoals vele anderen in dit aesthetisch idealisme bleef hangen, maar met hartstochtelijke energie aan de intellectuele fundering van haar overtuiging ging werken en aan de moeizame verbreiding daarvan. Ze wierp zich op de studie van Marx' „Das Kapital" naar het voorbeeld van Gorter, in wiens rechtlijnig denken de kennis van die bijbel van het socialisme onmisbaar was om goede en grote poëzie te maken. En samen met hem en haar man treedt zij op het Paascongres in Arnhem in 1897 tot de S.D.A.P toe.

Ik kan er niet over denken in dit korte bestek een maar bij benadering volledige schets van leven en werk van Henriëtte Roland Holst te geven, ik kan het zeker niet van de jaren die nu volgen en die overvol zijn van spreekbeurten, vergaderingen en studie en waarin naast haar literair werk: bundels gedichten en toneelwerk, een hele reeks propagandageschriften verschijnen en bovendien de resultaten van haar studie der sociale geschiedenis. Ik moet mij beperken tot een karakteristiek van haar verschillende werkzaamheden. Van de spreekster gaf ik u zo even een beeld, zo als dat nog in mijn herinnering leeft. Van haar wetenschappelijke werk — want dit woord wetenschappelijk laat zich met meer recht gebruiken van dit meisje-met-een-kostschool-opvoeding dan van menig zo gezegd academisch gevormde geest — van haar wetenschappelijk werk wil ik alleen „Kapitaal en Arbeid in Nederland" (1902) noemen, maar dan ook om te herinneren aan wat in het jaar 1947 bij mevrouw Holst's erepromotie aan de Amsterdamse Universiteit door haar promotor werd gezegd:

„Ik ben mij van overdrijving niet bewust, als ik het een geniale greep noem en deze aula zou vijf-en-veertig jaar eerder van deze plechtigheid getuige zijn geweest, als de universiteit vijf-en-veertig jaar geleden haar sociale roeping zou hebben verstaan zoals zij haar nu hoopt te leren verstaan. Het boek, goddank, heeft desondanks zijn weg gevonden — een vierde druk met een tweede deel vermeerderd, zag in 1932 het licht. — Laat ik er van deze plaats alleen van zeggen, dat het

in die dertig jaar bij de studie der Nederlandse geschiedenis van de afgelopen eeuw onmisbaar is geworden."

De politieke figuur — ook daarvan kan ik U geen ontwikkelingsoverzicht geven. Onder haar politieke medewerkers verwierf zij zich in de loop der jaren een reputatie van wisselvalligheid, die geen recht doet aan de ernst van haar overtuiging. In niet-politieke kringen is men geneigd haar te zien als een hoge idealistische geest, die zich in een nobele dwaling op het vuile terrein der politieke werkelijkheid had gewaagd en gelukkig van die dwaling met vallen en opstaan was weergekeerd. Daarmee kleineert men niet alleen de verdiensten van menig toegewijd politiek leider, maar verloochent ook een belangrijk deel van Henriëtte Roland Holst's levenswerk.

Deze twee beschouwingen over haar figuur gaan uiteindelijk terug op een diepe gespletenheid in haar eigen wezen, die zij zelf in twee dichtregels volmaakt heeft weergegeven:

> Dromen kan de wereld niet opwaarts tillen.
> En zijn wij dadig, gaat de droom verloren.

In de tegenstelling van droom en daad ligt de verklaring van haar wisselvalligheid, van het op en neer schokken tussen hartstochtelijk élan en teleurgestelde depressie, tussen koortsachtige activiteit naar buiten en zelfinkeer. De curven van die lijn gaan op en neer met de schommelingen in de barometer van het socialisme. Alleen in een sfeer van opgang en voorbereiding kan zij stand houden, de neergang — en de daarvan onafscheidelijke conflicten of zelfs maar de realisatie met al de daarbij onvermijdelijke compromissen en erger dan compromissen, verkillen haar geloof en vertrouwen en wekken haar verzet. De grote tijd omstreeks 1900, toen de oorlog een overwonnen historisch verschijnsel leek en het socialisme zijn verwezenlijking nabij in een organische samenwerking van de groeiende massa, die het droeg, de wetensschap, die het zijn fundament, de kunst die het nieuwe, schone vormen en een bloeiende symboliek gaf, die grote tijd met zijn hoogtepunt in de aanvankelijk geslaagde spoorwegstaking in 1903 liep dood in de partijtwisten en de oorlog van 1914. Het élan van Zimmerwald en kort daarna de vervoering om wat in 1918 de wereldrevolutie leek, liep voor haar uit in de grote teleurstelling van de reis naar Rusland in 1921.

Nog geen maand nadat zij in November 1918 met Domela Nieuwenhuis samen de vergadering had toegesproken, die hier de inzet van

die revolutie leek, schreef ze ontgoocheld: „Het was alles een wonderlijke vrijheidsdroom en in onze arbeiderswereld, doorvreten van twisten, principiële en kleinpersoonlijke — als een droom van licht, eenheid, macht, en dat allerheerlijkste, het opgaan van de eenling in de makkerschap, is het grote geheel." Later, in een persoonlijk gesprek, zegt ze dat er hier na 1903 eigenlijk nooit meer een solidaire beweging voor ideële doeleinden is geweest en bij de Februaristaking van 1941 tegen de Jodenvervolging stelt ze met vreugde vast, dat zo iets toch nog mogelijk is. Het is duidelijk, dat de teleurstelling van 1921 nooit meer door een nieuw élan is weggewist, het is begrijpelijk dat sindsdien de ontwikkeling inzet, waarbij het verlangen naar „dat allerheerlijkste, het opgaan van de eenling in de makkerschap in het grote geheel" zich aan de telkens teleurstellende werkelijkheid onttrekt door te transcenderen in het opgaan in God.

Ten slotte: Henriëtte Roland Holst, de dichteres. Niet omdat dit een bijkomstig aspect van haar figuur zou zijn. Integendeel, mijn eerste woorden hier hebben er u al aan herinnerd, dat zij niet alleen onze grootste dichteres is — en de overgrote meerderheid van onze dichters achter zich laat — maar alle rechten kan doen gelden op een wereldnaam.

Men behoeft maar een paar regels van haar met enig begrip te lezen, om te constateren, dat zij een volmaakt eigen geluid heeft, dat men zelden of nooit met de stem van een andere dichter zal verwarren. Moeilijker is het dat eigene in woorden vast te leggen. Ik ben geneigd de kern ervan te zoeken in haar volstrekte ernst. Men zal mij tegen werpen, dat ernst geen dichter maakt en dat er in volstrekte ernst volstrekt slechte gedichten zijn geschreven. Inderdaad, maar ik geloof dan ook eerlijk gezegd, dat wij voorlopig voor de *aanwezigheid* van een talent geen schaduw van een verklaring kunnen aanvoeren. Misschien wel, dat talent eenmaal gegeven, waarom het zich in een bepaalde vorm uit. En dan keer ik als uitgangspunt terug naar de ernst.

(Slot volgt)

G. Mannoury

GEESTVERWANTSCHAP

Een herinnering aan Henriëtte Roland Holst, de revolutionnair-socialiste

„Aan de geestelijke steun van Henriëtte Roland Holst heb ik in mijn leven veel te danken," schreef ik vijf jaar geleden bij gelegenheid van haar tachtigste verjaardag, en die woorden mogen hier na haar verscheiden herhaald worden.

Strijdgenoten in de engere zin van leden ener zelfde politieke partij zijn wij slechts luttele jaren geweest: eerst in de oude S.D.A.P. van vóór de scheuring in 1909 („vóór Deventer", gelijk wij het plachten uit te drukken) en geruime tijd later in de Communistische Partij Holland (de C.P.H., eertijds de S.D.P. en later de C.P.N.), maar vooral in de laatstgenoemde periode ontstond tussen ons een innige samenwerking en warme vriendschap.

Aanleiding tot die samenwerking was ons beider droefenis en verontwaardiging over de o.i. eenzijdige en kortzichtige wijze, waarop de persoon en de politiek van Lenins naaste medewerker, Trotzki, door de bovendrijvende meerderheid in de Russische partij werd bestreden. Aanvankelijk protesteerden wij onafhankelijk van elkander en in eigen toonaard tegen die bestrijdingswijze waarbij echter de algehele overeenstemming van onze zienswijze in deze aan de dag trad. Zo schreef „Jet Holst", gelijk wij in de partij gewoon waren haar te noemen, in „De Tribune" van 18 November 1926 een ingezonden stuk, waarin zij haar medeleden in de C.P.H. er op wees, dat zij de meningen en de daden der Russische oppositie enkel kenden uit de voorstelling, die de Russische partijleiding en haar aanhang daarvan gaven, en dat het vrijwel uitgesloten moest worden geacht, dat die voorstelling geheel objectief zou zijn, omdat immers een leiding nimmer objectief kàn staan tegenover een haar fel bestrijdende oppositie en ik sloot mij in een artikel over „Het geestelijk evenwicht in de Internationale" („Klassenstrijd", Januari 1927) aldus daarbij aan:

„Het woord van kd. Holst is mij uit het hart en uit de ziel gegrepen, want de namen van Lenin en Trotzki, van Trotzki en Lenin zijn daarin onuitwisbaar gegrift. Toch weet ik, dat er hoger licht is, dan uit die namen straalt, en daarom is het mij niet mogelijk, blindelings ieder Lenin-woord te aanvaarden of blindelings iedere Trotzki-daad te bil-

lijken. Maar evenmin is het mij mogelijk, in te stemmen met het „Kruisigt hem", dat de partijleiding der Internationale, gesteund door duizend éénvormige en éénzijdige moties en resoluties, ons schijnt te willen opdringen, en ik acht mij verplicht, mijn waarschuwing tegen Leninvergoding en Trotzkiverguizing van Meidag 1925 in de huidige omstandigheden uitdrukkelijk te herhalen. „De partijtucht is geen doel-op-zichzelf, maar een middel tot de uitbouw van het socialisme," zegt kd. Holst, en zo is het: nòch de proletarische discipline, nòch de proletarische democratie kunnen ieder voor zich aan het kommunisme tot grondslag strekken: dat kan slechts de dialektische oplossing van die beide begrippen, dat is: *de hogere eenheid van vrije gedachte en éengerichte wil.*"

Intussen had partijgenote Holst mij voorgesteld, in deze gezamenlijk op te treden en hadden wij op 29 November 1925 een door ons beiden ondertekend protest aan het Exekutief Komitee der Communistische Internationale (het E.K.K.I.) doen toekomen, dat aldus luidde:

An unsere Russischen Kampfgenossen

Ihr Brüder auf dem Siegeswege, wir müssen euch warnen. Vor einem Irrtum und vor einer Gefahr müssen wir euch warnen, sonst wären wir Verräter unserer Sache.

Der Irrtum ist dieser, dass ihr meint, ihr hättet in der Opposition, die ihr „zerschmettert" habt, ein Hinderniss auf eurem Wege zur Seite geschoben, und ihr hättet damit eure Einheit verstärkt und eure Kraft vergrössert. Ihr habt aber nichts zerschmettert als das eigene Gedankenleben, und die formelle Einheit, auf die ihr euch stolzet, ist ein Wahn und ein Wort, denn sie stützt sich auf eine Lüge: die Hetzlüge.

Und die Gefahr, vor der wir euch zu warnen gezwungen sind, ist eben diese Lüge.

Die Lüge, dass der Kommunismus eine Formel sei, die nachgeplappert werden sollte, dass er ein System sei, dass sich in Kongressresolutionen einmauern liesse, dass er eine Errungenschaft sei, die wir ängstlich zu überwachen hätten. Der Kommunismus aber ist keine Formel und kein System, und eine Errungenschaft wird er nicht eher sein als bis die Erinnerung am Kapitalismus im Sturm der Weltgeschichte verweht ist. Bis dahin haben wir den schweren Kampf zu kämpfen, der allein uns die Geistesmacht über die ganze Welt geben kann: den Kampf um die Wahrheit. Denn die Wahrheit des Kommunismus ist seine Gerechtigkeit und seine Menschlichkeit, und kein Marx und kein

Lenin, kein Christus und kein Gott kann sie für uns buchstabieren; sie liegt im Gleichgewicht menschlicher Leidenschaften und menschlicher Ideale.

Versteht darum, ihr allzueinseitigen Diziplinanbeter, dass nur im Gedankenstreit dies Gleichgewicht zustande kommen kan, und dass nur die proletarische Demokratie diesen Gedankenstreit ermöglicht: das *freie* Denken und die *eine* Tat. Versteht, dass die äussersten Gegenpole einander berühren und dass der Unterschied zwischen dem heiligen Kampfe für den Kommunismus und dem teuflischen Geistesmord des Faschismus nicht in einem Worte und nicht in einem Namen, sondern in einem Willen liegt: im Willen zur Wahrheit, im Willen zum Opfer, im Willen zur Bruderliebe.

Denn eins müssen wir euch noch sagen, das wichtiger ist als alle die oekonomischen Gelehrsamkeiten, womit man euch auf euerm Kongress überschüttet hat: *ihr sollt nicht ohne Liebe hassen.* Nicht die fade und feige Wortliebe, womit die Pfaffen und die Filister ihren kleinen Hass zu verbergen suchen, lehren wir euch, sondern die grosse Liebe: Kampfliebe, Bruderliebe, Menschheitliebe, die bereit ist für ihre Sache zu kämpfen und zu hassen. Den grossen Hass: den Klassenhass.

Ihr russische Brüder, die ihr unserer Warnung nicht achten werdet, der Tag wird kommen, dass ihr die Lüge, die wir euch angewiesen haben, eigener Augen sieht, und ihr unserer Mahnung gedenkt. Bis dahin verflucht uns um unser hartes Wort: wir werden euch um so heisser lieben, denn ihr tragt das Licht der Welt. Ihr Beispiel und ihr Heldentum flösst den Unterdrückten aller Länder die Kraft ein, Leib und Seele aus dem Griff von Aberglauben und Geldmacht zu befreien. Die chinesischen, die indonesischen, die englischen, die italienischen Kameraden, sie alle trinken euere Worte und sie tragen euer leuchtendes Vorbild im Herzen. Ihr aber habt es schwieriger als sie alle; ihr habt nicht nur zu zertrümmern, ihr habt den Kommunismus das Haus zu errichten. Sie haben für unsere Sache nur zu sterben, ihr habt für sie zu leben und zu denken. So tragt dann euer Licht hoch, damit es euch nicht aus den Händen fällt und uns im Dunkeln lässt.

Wir grüssen euch im Namen der Gestorbenen, wir lieben euch im Namen der Lebenden, wir rufen euch im Namen der Nichtgeborenen.

Ons schrijven werd weliswaar niet rechtstreeks in de internationale communistische pers gepubliceerd (wat wij ook niet verwacht hadden), maar wel verwaardigde Boecharin (toen nog Stalins trouwe medewer-

ker) zich, van de inhoud ervan op het kort daarna volgende 15de congres der K.P.S.U. gewag te maken en er tegen stelling te nemen. „Diese süsslich-sentimentale Phraseologie, die dem Geiste des Marxismus organisch fremd und zuwider ist, erinnert erstaunlich an den altdeutschen „echten Sozialismus", den Marx und Engels als Ideologie alter Weiber bezeichneten. Aber dieser schwärmerische Galimathias ist durchaus nicht so unschuldig", luidt zijn oordeel (Internationale Pressekorrespondenz van 20 December 1927, pag. 2868/2869).

* * *

Nog gedurende ongeveer een jaar zetten wij onze gemeenschappelijke actie voort en voerden daarover en over de inhoud van „Klassenstrijd" (van welks redactie wij beiden deel uitmaakten) een drukke correspondentie (Henriëtte Roland Holst woonde toentertijd beurtelings te Bloemendaal en op de Buisse Heide in Brabant). Van haar verschillende desbetreffende uitingen moge hier het volgende fragment dat zij in „Klassenstrijd" publiceerde, geciteerd worden:

> Lenin, nu rust ge in uw praal, gij groote mensch,
> gij die geen praal gezocht hebt of verlangdet;
> nu rust g' in de valsche praal, gij waaracht'ge,
> die zal diene' om millioenen te verblinden,
> hen af te houden van zelfstandig denken,
> gij die de plicht van het zelfstandig denken
> aan uw makkers voorhield als eerste plicht.
> Nu ligt ge in de praal, die dienen zal
> om millioenen te doen buigen
> voor uw gezag, als waar het van een god,
> hen te doen zweren bij uw woorden
> als bij de woorden van een god, —
> gij die het zweren bij ieder gezag
> verfoeid hebt als de bron van alle kwaad
> en met woedende felheid hebt bestreden ...

Onze innige samenwerking, waar het de geestelijke grondslag van het communisme betrof, sloot geenszins verschil van inzicht in partijpolitieke aangelegenheden uit en inzonderheid ten opzichte van de politieke geschilpunten tussen Trotzki en Stalin waren wij niet dezelfde mening toegedaan. Zo schreef „Jet Holst" mij daaromtrent d.d. 12 Juli

1927, ter begeleiding van een krantenbericht over een rede van Trotzki:

„. . . . het is erg prettig, vind ik, dat hij nu niet meer in raadselen spreekt, maar heel duidelijk en eenvoudig zegt wat hij bedoelt en ik ben overtuigd, dat hij gelijk heeft en de politiek, die hij wil voeren, op de lijn van het leninisme ligt. Ongelukkig geloof ik niet meer, dat die politiek voldoende is — al behouden de groote beginselen van Komintern voor mij hun waarde als richtsnoeren — en de raad van Trotzky aan de chineesche boeren en arbeiders zou, als zij hem volgden, het perspektief openen van eindelooze nieuwe gruwelen. Ook lijkt het mij zeer utopisch om China tot een radenrepubliek te willen maken: de geesten en de verhoudingen zijn daarvoor absoluut niet rijp."

Naar aanleiding van deze en dergelijke uitingen schreef ik haar op 9 October 1927:

„Mijn hart bloedt en mijn bloed kookt, als ik de volmaakte onredelijkheid en verblindheid zie, waarmede de door-dik-en-dunners alles napraten, wat Stalin en Boecharin en Thälmann enz. enz. hun in de mond geven, en de volmaakte domperij, die zij op iedere afwijkende mening trachten toe te passen, en waarvoor „ravesteinerij" een veel te zachte aanduiding is (zó bar hebben nòch Van Ravesteijn nòch Wijnkoop het hier ooit gemaakt!), en *toch* ben ik er niet van overtuigd, dat *politiek gesproken* het ongelijk aan hun kant is. Ik vrees, dat in de oppositionele stromingen in Rusland een element van dogmatisme en sektarisme ligt, dat van de zoo verderfelijke ketterjagerij van de meerderheid *in wezen* niet verschilt. Alleen van Trotzki zelf heb ik nu en dan een uitlating gelezen, die van breder inzicht getuigt (vooral in zijn schitterend stuk „Der neue Kurs" in de Inprekorr van 13 Januari 1925), maar in zijn *politiek* standpunt kan ik van dat inzicht zoo weinig bespeuren, terwijl ik omgekeerd in *sommige* opzichten in de (internationale politiek van de Stalinisten „malgré leurs défauts" wèl een dialektische grondslag meen te zien."

Intussen had het conflict in de Russische partij zich in de loop van 1927 uitermate verscherpt en besloot Henriëtte Roland Holst de C.P.H. en daarmede de Communistische Internationale te verlaten, waarbij zij de navolgende verklaring (die zij mij in doorslag deed toekomen) d.d. 16 November van dat jaar aan het Presidium toezond:

„De gebeurtenissen der laatste dagen in Rusland, waar, na een maandenlange ophitsingskampagne tegen de oppositie, de twee voor-

naamste leiders daarvan (te weten Trotzki en Wujowitsch — G.M.) uit de partij geroyeerd en hun medestanders uit het Centrale Comité en het Centrale Contrôle Comité verwijderd werden, beteekent de overwinning van de domperij en de gewelddadige onderdrukking der vrijheid van meeningsuiting, niet enkel in de Russische C.P., maar in de geheele Communistische Internationale.

De uitwerping van Trotzki, de leider wiens genie, tesamen met dat van Lenin, Sowjet-Rusland in staat heeft gesteld, — voorzoover dit van enkele groote persoonlijkheden afhing, — om in de eerste jaren na de revolutie zegevierend stand te houden tegen de aanvallen der nationale en internationale reactie, die uitwerping moet ieder revolutionair-socialist, wiens geest niet verleugend en wiens gemoed niet vergiftigd werd door de misleidende voorstellingen der communistische partijpers, met walging en verontwaardiging jegens hen die deze misdaad pleegden, vervullen. Voor millioenen arbeiders en boeren over de geheele wereld beteekende Trotzki het levende symbool van het revolutionaire heldendom der jaren 1917—1921. Zijn royement beteekent de verloochening daarvan. De solidariteit met Trotzki zelf en niet minder met zijn medestanders, die in de laatste maanden wegens het opkomen voor hun overtuiging vervolgd, in de gevangenis geworpen of broodeloos gemaakt werden, eischt het zich losmaken van de Comintern, de organisatie die als geheel het optreden der Stalin-Boecharin-fractie dekt.

De daad van hen, die als protest tegen „de toepassing van het geweld op de partij, de verstikking van het partijleven, de desorganisatie der proletarische voorhoede, niet slechts in Rusland, maar in de geheele wereld" (zooals Trotzki het uitdrukt in zijn laatste rede in het Centrale Comité) thans de C.I. verlaten, behoeft geenszins te beteekenen, dat zij zich in politiek opzicht met de russische oppositie vereenzelvigen. Wel echter is die daad, voor wat mij betreft, de uitkomst van een allengs gerijpt inzicht dat, om nogmaals met Trotzki te spreken, het geloof „aan de almacht van het geweld, zelfs met betrekking tot de eigen partij", gedoemd is het voornaamste kenmerk te zijn van een koers, die na de jongste gebeurtenissen in Rusland, tot alle partijen der C.I. zal worden uitgestrekt. De partijpers zal haar lezers eenzijdiger dan ooit voorlichten. De leden der communistische partijen zullen minder dan ooit in de gelegenheid zijn, door vrije uitwisseling van gedachten en meeningen hun inzicht te verdiepen. De geestelijke domperij, het ontbreken van wrijving en toetsing der denkbeelden, zal ieder ontwikkelingsproces in de communistische partijen verhinderen.

Daadwerkelijk demagogisch opportunisme zal samengaan met dogmatische verstarring. Het bestaan eener diepe, steeds toenemende krisis in alle deelen der socialistische beweging, zal dit dogmatisme tegen alle feiten in blijven loochenen. Naar nieuwe wegen voor de strijd der arbeidersklasse tot verlossing der menschheid zal nog slechts buiten het raam der communistische partijen kunnen worden gezocht.

Uit hoofde dezer overwegingen voel ik mij genoopt, voor het lidmaatschap der C.P.H. te bedanken."

* * *

Met dit uittreden van Henriëtte Roland Holst uit de Communistische Internationale was de periode van onze nauwere samenwerking tot afsluiting gekomen (mijn medelidmaatschap van de redactie van het tijdschrift „Klassenstrijd" had ik reeds eerder beëindigd) en liepen onze wegen allengs meer uiteen. Maar niettemin heeft mij het diepere besef van de uiteindelijke gelijkgestemdheid van ons gevoels- en wilsleven nimmer verlaten en ik gedenk harer in eerbied en geestverwantschap.

Aantekening.

1. De bovenvermelde gemeenschappelijke oproep van Henriëtte Roland Holst en ondergetekende is grotendeels gepubliceerd in „De Tribune" van 29 December 1927 en in vertaling opgenomen in mijn brochure „Heden is het keerpunt" (Amsterdam, Em. Querido, 1930), pag. 21, 22.

2. Mijn correspondentie met Henriëtte Roland Holst van vóór 1927 is onder berusting van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Keizersgracht 264, Amsterdam. G. M.

KORT BESTEK

De Fatale Week

Voor het congres, dat uitging van de Nederlandse universiteiten en hogescholen, tot onderwerp had „Vrijheid en Gebondenheid der Wetenschap" en dat op 17 en 18 September j.l. in de Haagse Dierentuin is gehouden, zijn een zestal praeadviezen uitgebracht, die ook gedrukt en aan de deelnemers ter hand gesteld zijn. Een van de beste daarvan is dat van Mr G. E. Langemeijer, buitengewoon hoogleraar in Leiden en advocaat-generaal van de Hoge Raad.

Wij zouden er niets op weten aan te merken, ook al zouden wij willen. Op één punt na. Het betreft hier de passage op blz. 12, waarin de praeadviseur stelt, dat er een aantal leerstoelen zijn — hij noemt: ethiek, rechtsfilosofie, algemene staatsleer, wetenschap der politiek, sociale filosofie, wellicht ook het volkenrecht — waarop de overheid z.i. noch een nationaal-socialist noch een communist tot hoogleraar zou kunnen benoemen zonder „twijfel te wekken aan de overtuiging waarmede een regering die dat gedaan zou hebben of zou doen, opkwam of opkomt voor het hooghouden van de democratie in de betekenis die het Westen daaraan nu eenmaal hecht".

Deze opvatting komt ons te bedenkelijker voor, naarmate men Langemeijer's overigens zo ruimdenkend betoog als geheel hoger stelt. Immers, wij horen het al in gedachte: „*zelfs* Langemeijer acht dat niet in strijd met de verdraagzaamheid". Ons bezwaar heeft de volgende gronden:

1e. de lijst van „gevaarlijke" vakken is rekbaar. Wie Langemeijer's standpunt aanvaardt, zal er onmiddellijk de geschiedenis aan toevoegen, alsmede die hele cyclus van wetenschappen, die ook op een bepaalde mens-, maatschappij- en wereldbeschouwing zowel gefundeerd als gericht zijn;

2e. het zal in de meeste gevallen moeilijk uit te maken zijn of een geleerde de gewraakte politiek al of niet aanhangt en helemaal niet, in welke mate en op welke wijze, c.q. met welke voorbehouden, hij dat doet. Het zal Langemeijer niet ontgaan zijn, dat er niet lang geleden aan de Amsterdamse Universiteit in een der door hem genoemde vakken iemand *niet* benoemd is, omdat men *zei* dat hij communist was. Zulke „vergissingen" zouden niet de uitzondering, maar de regel worden;

3e. staat het geenszins vast wat de democratie is „in de betekenis die het Westen daaraan nu eenmaal hecht" en nog minder of met die

betekenis de ware democratie gediend is, waar het bij die belijdenis dan toch om heet te gaan;

4e. is niet alleen de lijst van vakken, de overtuiging der personen en de hoog te houden democratie onbepaalbaar, maar bovendien geeft men met deze concessie de reactie een wapen in handen, dat zij niet aarzelen zal te hanteren, zodra zij daartoe de macht heeft. Maandag zal zij — conform het praeadvies — communisten uit de Universiteit weren, Dinsdag — tegen het praeadvies in — socialisten, Woensdag: humanisten, Donderdag: gematigde conservatieven. Vrijdag zal de reactie aan de universiteiten troef zijn, Zaterdag zal er geen enkele vrijheid van wetenschap meer bestaan en Zondag — zullen wij allemaal naar de kerk moeten.

Neen, er is naar het ons wil voorkomen in dit opzicht maar één beginsel: het formaat van de betrokkene, gemeten naar kunnen, kennen en karakter. Als dat gewaarborgd is, is èn de vrijheid der wetenschap waarborgd èn die gebondenheid, die zij niet ontberen kan, de zelftucht van haar beoefenaar.

Lezen, Denken en Praten

Messiassen, profeten, leiders; men kan ook, in onderscheid van politici, zeggen: staatslieden — ze zijn uiteraard zeldzaam. Onze eeuw heeft er, voorzover wij zien, tot dusver acht gekend. Daaronder, wel niet toevallig, vier Aziaten, drie half-Aziaten en één Amerikaan. Geen ras-echte Europeaan meer.

Wij overdachten dat zo, toen wij dezer dagen de radio-berichten beluisterden en daaruit vernamen, dat Nehru — een der vier — zijn openbaar werk gedeeltelijk wil neerleggen. Hij was, sinds '47, premier, minister van buitenlandse zaken en voorzitter van het „Congres" van India. Alleen de middelste functie zal hij, als wij het goed begrepen, blijven waarnemen.

Dat is niets bizonders op zichzelf — 14 November a.s. zal hij bij leven en welzijn zijn 75ste verjaardag vieren. Wat bizonder is, is de motivering. Hij wil tijd vrij houden — zo moet hij verklaard hebben — om boeken te lezen, om te denken, om met zijn vrienden te praten over belangrijke aangelegenheden des levens, allemaal zaken, waaraan hij nu niet toekomt.

Zie, een dergelijke verklaring kunnen wij ons moeilijk voorstellen van een Westers politicus. Het Westen kent die geest niet meer, die op het als wezenlijk-besefte gericht wil blijven en die men wijsheid noemen moet. De geest bij ons is ondergegaan in de jacht naar het effi-

ciënte, die men ginds wel kent, maar waardoor men zich desondanks niet wil laten beheersen. Daar weet men nog, dat de gang der beschaving toch niet betekenen kan, dat men alleen van een jagers-volk tot een jaag-volk verwordt.

Het zijn uitlatingen als deze van Nehru, die ons hoop op de toekomst geven. Op een toekomst, waarin er één wereldbeschaving zal zijn, waarin het Oosten de westerse efficiency leren, zeker, maar niet verder gebruiken zal dan het haar nodig heeft om een menswaardig bestaan te leiden, en waarin het Westen de Oosterse rust zal leren, om er eveneens zoveel van te gebruiken als het behoeft om weer mens te zijn.

Die wereldbeschaving zal komen, als een conflict tussen Oost en West vermeden kan worden. Van het mensentype dat dan ontstaan zal, is Nehru, naar ons gevoel, een der eerste voorbeelden. Wij meenden dat al te weten, maar zien in zijn jongste besluit eenvoudig edoch treffend die mening eer bevestigd.

Streefjaar of kleefjaar?

In een de vorige maand verschenen nota van B. en W. van Amsterdam onthult wethouder Van den Bergh ons het een en ander over de woningnood in de hoofdstad en zijn verwachtingen omtrent het hoe en wanneer van een overwinning daarvan.

Of „onthult" kan men eigenlijk niet zeggen, want we wisten al wel wat hij ons nu komt vertellen, namelijk dat het met het „streefjaar" 1960 als eindpunt voor de woningnood zo'n vaart niet zal lopen.

Zo is er ondanks die nota voor „onthullingen" nog wel plaats. Sensationeel zijn de onze overigens ook allerminst, want iedereen die wat rekenen geleerd heeft, kan het „geheim" gemakkelijk zelf ontdekken.

Wat toch is de zaak? B. en W. schatten het woningtekort eind vorig jaar op 29.349. Uitgaande van een jaarlijks bouwvolume van ± 4000 woningen, hetgeen een inlopen van jaarlijks 1800 woningen op het tekort zou betekenen, komen zij tot de ongetwijfeld juiste conclusie, dat de woningzoekenden zich maar uit het hoofd moeten zetten, dat zij in 1960 van hun ellende af zullen zijn.

Men kan dat echter wel wat positiever doen ook. Als men het tekortcijfer deelt door het inloopcijfer immers komt men op ruim 16 jaar. Met andere woorden: zelfs volgens B. en W. zou het tekort niet vóór eind 1970 zijn ingehaald.

Men kan ook nog doorrekenen, als men de cijfers van het C.B.S. er bij haalt. Dit bureau schat namelijk het Amsterdams tekort belang-

rijk hoger, namelijk op 37.349 en komt voor het inloopcijfer belangrijk lager. Rekent men daarbij dat het bouwcijfer in de nota met ± 4000 tamelijk hoog gesteld is, gezien het feit dat er in 1953 in elk geval maar 3246 woningen zijn gebouwd, die er in werkelijkheid zelfs maar 2943 waren, omdat er 303 duplexwoningen dubbel in geteld zijn, dan kan een kind becijferen dat het eind van het Amsterdamse woningtekort zeker niet in 1960, maar ook niet in 1970, eerder pas op 1975 is te stellen.

Zijnde 30 jaar na het beginjaar van de wederopbouw. Zou het maar niet beter zijn om voortaan inplaats van een „streefjaar" 1960, 1970 of 1975, van een „kleefjaar" 1945 te spreken, waar we ons maar moeizaam van verwijderen?

Tenzij — ja tenzij we ons eindelijk eens in ernst op de vrede gingen bezinnen. Hij zou de excessieve bewapening overbodig maken. Er zou genoeg geld vrij komen voor de woningbouw. En als het geld er eenmaal is, komen de mensen om die woningen te bouwen er ook wel. Dat is op zijn ergst een kwestie van scholing.

De enige echte moeilijkheid is — angst. Angst voor de Russen en angst voor een crisis. Maar de eersten zouden bij een — uiteraard algemene zij het niet eens algehele — ontwapening zich niet langer bedreigd kunnen gevoelen. En de tweede kan men evengoed of liever: oneindig beter op een afstand houden door een naarstige bouwbedrijvigheid dan door een overdreven wapennijverheid.

Als wij voor de vrede het „streefjaar" 1960 zouden stellen, zouden wij het „kleefjaar" 1945 voor de woningnood kunnen vergeten. Met alle onnodige narigheid daaraan verbonden.

„Is de Paus een fascist?"

Men kan in deze door ons geciteerde vraag geen belediging lezen, om de eenvoudige reden dat het een vraag is die kardinaal Spellman bezigde als titel voor het boekje, dat hij in 1944 uitgaf. Zo'n boekje achtte hij voor de wereldopinie nodig. Dat was het dan ook wel.

Helaas heeft Spellmans verdediging niet méer aannemelijk gemaakt, dat de paus wel niet zelf in het zwarte hemd heeft gelopen, en dat hij zèlf wel géen brandbommen over de nederzettingen van de ethiopische „heidenen" heeft uitgestrooid. Onaangetast blijven de feiten dat Pius XI, toen hij nog kardinaal van Milaan was, Mussolini's zwarthemden een ereplaats gaf bij godsdienstoefeningen in zijn kathedraal en dat hij later als paus, op 20 December 1926, verklaarde dat „Mussolini door de Voorzienigheid was gezonden". De paus onder-

steunde met zijn gezag de misdaden aan Ethiopië en het spaanse volk begaan en verzette zich later alleen tegen Mussolini en Hitler, toen deze zich door resp. de lateraanse verdragen en het concordaat van 1933 niet in de hand lieten houden en toen de *excessen* van hun fascisme in het oog lopend werden.

En hoe behendig het roomse gezag zich ook in de verschillende landen moge moduleren naar wat het daar al aandurft, of wat daar nog net niet kan (in het ene land een mandement, in het andere niet), het blijft allemaal het roomse gezag. Dat is, een duidelijk politieke functie, door een topgroep van machtsdriftige individuen uitgeoefend ten behoeve van een conservatief stelsel. Wie de ogen één keer goed geopend geweest zijn, kan het elke dag weer opnieuw aanschouwen. Deze dag, 9 October 1954, leest men in de krant:

a. dat de ex-nazi's zich in een open brief wendden tot McCarthy, waarin zij hem (hoe terecht!) vragen hen te willen beschouwen als „zijn geallieerden, zijn voorhoede in de strijd en zijn profeten" en

b. dat de roomse bisschop Bernard H. Sheil van Chicago, die de leiding had van het kerkelijk jeugdwerk, door aartsbisschop Stritch van zijn post is ontheven, op grond van het feit, dat Sheil heftige critiek heeft uitgeoefend op de (roomse!) McCarthy.

EX LIBRIS

GEORG LUKÁCS, *Die Zerstörung der Vernunft.* Berlijn, Aufbau-Verlag, 1954.

De marxistische filosoof en litteratuurhistoricus Georg Lukács heeft reeds verschillende malen blijk gegeven ruimer denkend te zijn dan vele van zijn geestverwanten. Ook zijn diepgaande belangstelling voor de Europese cultuur is bij verscheidene gelegenheden tot uiting gekomen. Bijvoorbeeld tijdens de Rencontres Internationales, welke in de herfst van 1946 in Zwitserland werden gehouden en waaraan o.a. ook deelgenomen werd door Karl Jaspers, Julien Benda en Denis de Rougemont. Voor zover ik weet, worden deze ontmoetingen, waar men zich gezamenlijk op de na-oorlogse toestand in Europa wilde bezinnen, tegenwoordig niet meer herhaald.

Een verlangen echter om opnieuw tot zulk een gesprek te komen ligt naar mijn gevoel opgesloten in het niet lang geleden verschenen boek van Lukács: Die Zerstörung der Vernunft.

In dit omvangrijke werk geeft Lukács een wordingsgeschiedenis van het pessimisme dat onze Westerse wereld al enige tientallen jaren beheerst. Het is hem evenwel niet alleen om dit pessimisme als historisch verschijnsel te doen. Hij tracht ook de maatschappelijke gevaren ervan aan te tonen: de irrationalistische filosofie die de grondslag van het pessimisme vormt, is in samenhang met de maatschappelijke moeilijkheden, een voedingsbodem waarop het fascisme kan groeien.

Hiertoe beschouwt hij in het bijzonder de ontwikkelingsgang van Duitsland gedurende de 19de eeuw en de eerste decenniën van de 20ste eeuw.

In een vijftal hoofdstukken beschrijft Lukács de vestiging van het irrationalisme in het tijdvak 1789—1848; de filosofie van Nietzsche; de levensfilosofie in het imperialistische Duitsland; het neo-hegelianisme en de sociologie van het imperialistische Duitsland.

Vervolgens is er een hoofdstuk gewijd aan het Duitsland van na de eerste wereldoorlog, het fascisme en de rassentheorieën.

In het nawoord vinden we een overzicht van het irrationalisme na de tweede wereldoorlog en een karakterisering van het anti-communisme. Hierbij worden mensen als Burnham, Borkenau, Koestler, Kravchenko scherp, maar m.i. toch niet geheel onrechtvaardig beoordeeld.

Opmerkelijk aan dit boek, dat „eine Warnung, eine Lehre für jeden ehrlichen Intellektuellen will aussprechen", is de verzoenende toon waarin het geschreven is. In hoeverre dit in de lijn van de huidige partijtactiek ligt, of werkelijk oprecht bedoeld is, of beide tegelijk, is een vraag die mogelijk door een daadwerkelijk gesprek hierover, verhelderd kan worden. Reeds daarom alleen lijkt een hervatting wenselijk.

P. VALKENBURGH

QUINCY HOWE, *A world history of our own times,* vol. II: *The world between the wars,* New York 1953, XIII — 784 blz.

In 1949 is het eerste deel dezer 'geschiedenis van onze eigen tijd' verschenen. 'The world we lost' is de titel en het loopt van de eeuwwende tot 1918. Hoezeer het ons ook be-

vallen was, hebben wij het destijds niet aangekondigd, omdat we wilden afwachten of het tweede deel, dat tot 1939 reikt en welks titel hierboven staat, aan de hoge verwachtingen zou beantwoorden, die het eerste gewekt had. Nu dat inderdaad het geval is gebleken, bestaat er weinig reden meer om niet aan te nemen dat het derde deel dat niet evenzeer zal doen. Veeleer is het ogenblik aangebroken om de duizenden die met zoveel plezier de 'Revolutie der Eenzamen' gelezen hebben, er op te wijzen dat zij bij Howe, zij het met iets meer kosten en moeite, een beeld kunnen vinden van diezelfde tijd die hen reeds zo boeide in Boumans confetti. 'A lively history' noemt de flap het; dit keer terecht. Men kan slechts bewondering hebben voor Howe's meesterlijke stofbeheersing, voor de wijze beperking die hij zich voortdurend heeft opgelegd en vooral voor zijn methode, die hierin bestaat, dat hij de tijdperken in hoofdzaak typeert naar de daarin optredende personen. Zonder overigens, dit zij ter voorkoming van misverstand gezegd, ooit in de foutieve voorstelling te vervallen dat de geschiedenis door de grote mannen gemaakt wordt. Het boek bevestigt de indruk, dat journalisten van beroep, die in aanleg geleerden zijn, beter geschikt zijn voor de contemporaine geschiedschrijving dan geleerden van beroep, die desondanks voor een groot publiek willen schrijven. Naar in een mededeling over de auteur aan het eind van het boek is te lezen, hoopt de schr., die zijn werk in 1944 begon, het in '55 te voltooien.

J. R.

WERNER KAEGI, *Chronica Mundi.* Grundformen der Geschichtschreibung seit dem Mittelalter, Johannes Verlag, Einsiedeln, 1934, 89 blz.

De Bazelse historicus, wiens grootse Burckhardt-biografie we vroeger in dit tijdschrift besproken hebben (6e jrg., blz. 606), heeft in dit bundeltje drie lezingen verzameld, indertijd in Luzern en Utrecht gehouden. Hun samenhang bestaat hierin, dat in alle drie een tweetal geschiedschrijvers ten tonele wordt gevoerd, die op een bepaalde wijze als de specifieke uitdrukking van hun tijd beschouwd kunnen worden, voorzover deze zich in de geschiedschrijving weerspiegelt.

In de eerste verhandeling zijn het Otto von Freising en de abt Suger van Saint-Denis — in deze middeleeuwers schetst K. het oude patroon, waarvan de lateren gaan afwijken, zodat de ondertitel toch gerechtvaardigd is —, in de tweede zijn het Machiavelli en Sebastian Franck, in de derde Ranke en Burckhardt.

Het zal moeilijk vallen over dit zestal zoveel wetenswaardigs bijeen te vinden in een zo kort bestek als deze schr. indertijd zijn hoorders bood en nu zijn lezers biedt. Kaegi lijkt de juiste man op de juiste plaats in de geschiedenis der geschiedschrijving. Hij heeft de brede belangstelling, die er voor nodig en de ruime belezenheid, die er onmisbaar voor is. Hij heeft het bezonken oordeel, dat er niet bij gemist kan worden en tegelijk de eigen kijk, die men er niet bij ontberen kan. Hij is los genoeg van zichzelf, om zich in de ander te kunnen verplaatsen en tegelijk genoeg zichzelf om zich niet met zijn object te identificeren.

Wie graag de geschiedenis ziet in de spiegel der geschiedschrijvers — en een betere is er wel niet — heeft er hier een, die zuiver geslepen, gaaf en helder is.

J. R.

Aan de laatste nummers werkten o.a. mede:

R. BLIJSTRA, geb. 1901, kunstredacteur van Het Vrije Volk, schrijver van romans en novellen (*Maarten Storm,* 1939; *Avontuur in Eenzaamheid,* 1946, e.a.), in 1953 een reisboek: *Europa, mijn vaderland.*

JO LANDHEER, geb. 1900, publiceerde: *Golven,* 1930; *Donkere vruchten,* 1937; *Verzamelde gedichten,* 1941, tweede uitgebreide druk 1954.

A. MARJA, geb. 1917, publiceerde bundels essays, o.a. *Binnendijks en Buitendijks,* 1949; een roman: *Snippers op de rivier,* 1941; verzen: *Van mens tot mens,* 1947.

GERRIT KOUWENAAR, dichter en prozaïst (o.a. *Uren en Sigaretten,* 1947), publiceerde 1951 poëzie in dit tijdschrift.

TONE BRULIN, Vlaams toneelspeler, technicus, decorateur, directeur van het Nederlands Kamertoneel en Het Theater op Zolder, realisator van de Belgische T.V. Publiceerde luisterspelen en bijdragen in het Nieuw Vlaams Tijdschrift.

SAM DE WOLFF, bekend Marxistisch econoom en publicist.

JORIS VRIAMONT, Vlaams schrijver, geb. 1896. Directeur van een muziekuitgeverij te Brussel. Zijn prozagedichten *Zonnespectrum* (1923) werden bekroond. Publicaties: *Novellen* (1912), *Sebbedee* (1926), *De Exploten van Tabarijn* (1927), *Dialoog der twaalf maanden* (1928).

JOHAN W. SCHOTMAN, zenuwarts en letterkundige, geb. 1892, schreef verzen, prozaverhalen (meest uit China) en wijsgerige essays.

SONJA PRINS, geb. 1912, debuteerde in 1933 met een bundel *Proeve in strategie* (met inleiding van Marsman) onder de naam Wanda Koopman.

PROF. MR G. J. RESINK, hoogleraar te Djakarta.

DR G. MANNOURY, geb. 1876, oud-hoogleraar in de wiskunde en beoefenaar van de significa, schreef in 1953: *Polairpsychologische begripssynthese.*

AMERIKAANS CULTUREEL PERSPECTIEF

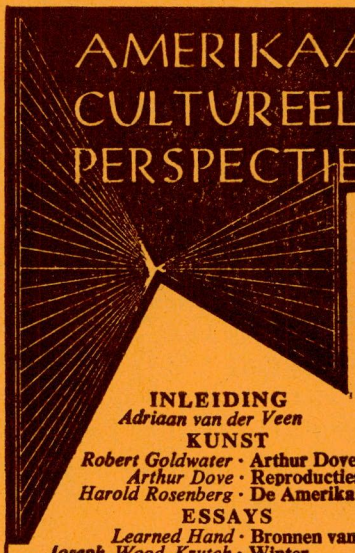

Iets héél bijzonders!

Een dwarsdoorsnede van de Amerikaanse cultuur van heden in Nederlandse vertaling

INLEIDING
Adriaan van der Veen

KUNST
Robert Goldwater · **Arthur Dove**
Arthur Dove · **Reproducties van schilderijen**
Harold Rosenberg · **De Amerikaanse Actie-Schilders**

ESSAYS
Learned Hand · **Bronnen van verdraagzaamheid**
Joseph Wood Krutch · **Winter**

LITTERAIRE KRITIEK
Babette Deutsch · **Moderne Amerikaanse poëzie**
Randall Jarrell · **De duisterheid van de dichter**
Harry Levin · **De traditie van Traditie**

TONEEL EN FILM
Rosamond Gilder · **Talenten en stromingen**
Nathan Glick · **Hollywood ontdekt opnieuw Europa**

MUZIEK
Virgil Thomson · **De kunst van het beoordelen v. muziek**

PROZA van:
J. Stafford, Stanley Sultan, Lionel Trilling, Tennessee Williams

POËZIE van:
Edgar Bogardus, Th. Roethke, Wallace Stevens, Kenneth Patchen

FILOSOFIE
Morton White · **Geschiedenisfilosofie in Amerika**

ZEER GOEDKOOP: 260 pag., 8 kleurenreprod.

Verkrijgbaar in de Boekhandel

geb. f. 4.90 (in omsl. f. 3.90)

UITGAVE W. DE HAAN · UTRECHT